

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
İQTİSADİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

**Nazim Müzəffərli (İmanov)
Tərbiz Əliyev**

**AZƏRBAYCANDA MƏDƏNİYYƏTİN İQTİSADİYYATI:
REALLIQLAR VƏ PERSPEKTİV İNKİŞAF
(ANALİTİK İCMAL)**

BAKİ – 2022

Həmin Analitik İcmal Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 25 fevral tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş – “Şuşa ili” ilə bağlı Tədbirlər Planı”nın 18-ci bəndinin icrası kontekstində müəlliflər tərəfindən əlyazmalar hüququnda hazırlanmışdır.

i.e.d., prof. Nazim Müzəffərli (İmanov)

i.e.d., prof. Tərbiz Nəsim oğlu Əliyev

Azərbaycanda mədəniyyətin iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektiv inkişaf.

Analitik icmal. Bakı, “Elm və bilik”, 2022,   s.

İSBN

Analitik icmalda mədəniyyət – kreativ iqtisadiyyatın başlıca sahəsi kimi şərh edilmiş, mədəniyyət sferasında iqtisadiyyatın formalaşmasının normativ-hüquqi bazası, dövlət siyasəti və tənzimlənməsi məsələləri nəzəri-metodoloji aspektdən araşdırılmışdır. Çoxillik statistik məlumatlar əsasında Azərbaycan mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin fəaliyyəti təhlil edilib qiymətləndirilmiş, müvafiq ehtiyat imkanları aşkar edilərək onların sahənin iqtisadi inkişafına təsiri göstərilmişdir. İcmalda ölkə ərazisində, o cümlədən işğaldan azad edilmiş ərazilərdə, həmçinin Şuşada tarixi-memarlıq abidələri haqqında məlumatlar öz əksini tapmış, şanlı qələbədən sonra orada həyata keçirilən yenidənqurma və bərpa işləri, mədəniyyət tədbirləri işıqlandırılmışdır.

İcmal tədqiqatçılar, KİV-in nümayəndələri, turistlər və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

© Müzəffərli N., Əliyev T.N.

“Elm və Bilik” P.Z. – 2022.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
1. MƏDƏNİYYƏTİN İQTİSADİYYATININ TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	5
1.1. Mədəniyyət – kreativ iqtisadiyyatın başlıca sahəsidir.	5
1.2. Mədəniyyət sferasında iqtisadiyyatının formalaşmasının normativ-hüquqi bazası və bu sahədə dövlət siyasəti	8
1.3. Mədəniyyət sferasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi	15
2. AZƏRBAYCANIN MƏDƏNİYYƏT SAHƏLƏRİNİN İNKİŞAFINI XARAKTERİZƏ EDƏN SOSIAL-İQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏRİN TƏHLİLİ..	19
2.1. Mədəniyyətin əsas göstəricilərinin təhlili.	19
2.2. Kütləvi kitabxanaların fəaliyyəti.....	25
2.3. Kinoteatrların fəaliyyəti	26
2.4. Peşəkar teatrların fəaliyyəti.....	28
2.5. Konsert müəssisələrinin fəaliyyəti	30
2.6. Muzeylərin fəaliyyəti	31
2.7. Sirk və heyvanat parkının fəaliyyəti	32
2.8. Mədəniyyət və istirahət parklarının fəaliyyəti	34
2.9. Uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəblərinin fəaliyyəti	35
3. AZƏRBAYCANIN TARİXİ-MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ VƏ MƏDƏNİYYƏT QORUQLARI	38
3.1. Daşınmaz tarixi mədəniyyət abidələri.....	38
3.2. Qarabağın tarixi-memarlıq abidələri	40
3.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə tarixi-memarlıq abidələri	42
3.4. Şuşa mədəniyyəti və tarixi memarlıq abidələri.....	43
TƏKLİF VƏ TÖVSIYƏLƏR.....	48
MƏDƏNİYYƏTƏ DAİR METODOLOJİ ANLAYIŞLAR VƏ İZAHLAR	50
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	55

GİRİŞ

Son 30 ildə müstəqil Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında baş verən əsaslı dəyişikliklər, gərgin proseslər, zamanın yeni özəllikləri mədəniyyət sahələrinin inkişafına da təsir göstərmiş, onu zənginləşdirmişdir. Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti ölkə rəhbərliyinin himayə və qayğısı, məqsədyönlü siyasəti nəticəsində keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuş və inkişaf etdirilmişdir.

Mədəniyyət sahəsində qəbul edilmiş çoxsaylı qanunlar, qərarlar, dövlət proqramları, tədbirlər planı, Ölkə Prezidentinin mədəniyyət və incəsənət sahəsinin inkişafına dair imzaladığı Fərman və Sərəncamlar onun normativ-hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsinə təminat yaratmışdır.

İstər Sovetlər dövründə, istərsə də müstəqilliyimizin ilk onilliyi ərzində Azərbaycan mədəniyyətinin və incəsənətinin inkişafında Ümumilli Lider Heydər Əliyevin rolu danılmazdır və onun xatirəsi xalqımızın qəlbində daim yaşayacaqdır.

Ulu öndərin layiqli davamçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə son 20 ilə yaxın bir dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən genişmiqyaslı sosial-iqtisadi izahatlar, struktur dəyişikliyi kontekstində bütün inzibati ərazilərdə yeni mədəniyyət infrastrukturunu yaradılmış və bu proseslər sürətlə davam etdirilir.

Soykökə qayıdış, millətimizin özünü dərk etməsi, xalqımızın və dövlətimizin sivil bəşəriyyətin birgəyaşayış qaydalarını mənimsəmək prosesi gücləndikcə Azərbaycan xalqının malik olduğu ümumbəşəri mədəniyyətin təntənəsi daha aydın nəzərə çarpır. Müstəqilliyimizin otuz ili ərzində mədəniyyət sahəsində qazanılan uğurlar, Azərbaycan musiqisinin beşiyi və Qafqazın konservatoriyası adlanan qədim Şuşa şəhərinin Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Şanlı Ordumuz tərəfindən işğaldan azad edilməsi, ölkə Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan olunması, Qələbədən keçən iki ilə yaxın bir dövrdə orada beynəlxalq səviyyəli festivalların, musiqi bayramlarının və çoxsaylı digər mədəni-kütləvi tədbirlərin həyata keçirilməsi müstəqillik tariximizə mədəniyyətimizin təntənəsi illəri kimi daxil olmuşdur.

Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq Şirvanşahlar Sarayı və Qız Qalası daxil olmaqla İçəri Şəhər Dövlət Tarix Memarlıq Kompleksi, Qobustan Milli tarixi-bədii qoruğu, Şəki şəhərindəki Xan Sarayı, “Atəşgah” məbədi Dövlət tarixi memarlıq abidəsi və başqaları UNESCO-nun “Dünya mədəni irs siyahısı”na daxil edilmişdir. Naxçıvan MR ərazisində mövcud olan bir çox tarixi memarlıq abidələrinin də həmin siyahıya daxil edilməsi təşəbbüsü irəli sürülmüşdür.

Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı, Birinci Vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın yorulmaz səyi nəticəsində son illər ərzində ölkəmizdə bir sıra irimiqyaslı sosial layihələr həyata keçirilmiş, muğam müsabiqələri təşkil olunmuş,

“Qarabağ xanəndələri” albomu buraxılmış, “Müğam” jurnalı, “Muğam ensiklopediyası” nəşr edilmişdir. Muğama dair müasir texnologiyalara əsaslanan “Azərbaycan muğamı” multimedia toplusu ilk tədris vəsaiti kimi hazırlanmışdır. Azərbaycanda kəlağayı sənəti “Kəlağayı simvolizmi və ənənəvi sənəti”, Muğam ifaçılıq sənəti, aşığı sənəti, Novruz bayramı, Azərbaycan xalçası, tar ifaçılıq sənəti, “kamança simli musiqi alətinin hazırlanması və ifaçılıq sənəti”, “Mənəvi kimliyinin hissəsi olan dolmanın hazırlanması və paylaşma ənənəsi”, “lavaş-nazik çörəyin hazırlanma və paylaşma mədəniyyəti”, “Yallı (Köçəri, Tənzərə), Naxçıvanın ənənəvi qrup rəqsləri”, “Dədə Qorqud irsi: dastan mədəniyyəti, xalq nağılları və musiqisi”, Lahıç misgərlik sənəti, “Çövkən-Qarabağ atüstü oyun ənənəsi” və sairədə UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni irs siyahısına salınmışdır.

Azərbaycanın Qəbələ şəhərində 2009-cu ildən başlayaraq hər il yay aylarında Qəbələ Beynəlxalq Musiqi Festivalı keçirilir, Naxçıvan 2018-ci il üçün “İslam mədəniyyəti-paytaxtı” elan olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasında yaşayan bütün azsaylı xalqların, milli azlıqların, etnik qrupların mədəniyyətlərinin inkişafına xüsusi qayğı göstərilir.

Hazırda Azərbaycanda 240 müxtəlif təyinatlı muzey, 29 teatr, 2922 kitabxana, 2231 klub müəssisəsi, 351 mədəniyyət və istirahət parkı, 5693 daşınmaz tarix-mədəniyyət abidələri, 236 uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəbləri, 66 kinozal və kinotetrlər, sirk, heyvanat parkı, 25 qoruq mövcuddur.

Azərbaycanın sosial və iqtisadi sahələrdə uğurları, beynəlxalq aləmdə daim artan nüfuzu ölkə vətəndaşlarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş mədəni hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün əlverişli imkanlar yaratmışdır. Bu gün Azərbaycan Respublikasında hər kəsin mədəniyyət sahəsində hüquq və azadlıqları, beynəlxalq hüququn prinsip və normaları rəhbər tutulmaqla təmin edilir.

1. MƏDƏNİYYƏTİN İQTİSADİYYATININ TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Mədəniyyət – kreativ iqtisadiyyatın başlıca sahəsidir.

Azərbaycan mədəniyyəti zəngin tarixi köklərə malikdir. Soykökə qayıdış, millətin özünü dərk etməsi, xalqın və dövlətin sivil bəşəriyyətin birgəyaşayış qaydalarına riayət etməsi prosesi intensiv xarakter aldıqca qədim Azərbaycan xalqının malik olduğu ümumbəşəri mədəniyyətin təntənəsi daha geniş vüsət almaqdadır. Suverenlik illərində Azərbaycanın istimai-siyasi həyatında baş verən əsaslı dəyişikliklər, zamanın yeni çağırışları mədəniyyət sahəsinin inkişafına öz təsirini göstərməkdədir. Azərbaycanda Ümumilli Lider Heydər Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət nəticəsində mədəniyyəti və incəsənətinin müxtəlif alt-sahələri yaradılmış və inkişaf etdirilmişdir. Bu gün mübadiləsiz söyləmək olar ki, Azərbaycanın mədəniyyəti bütünlükdə sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi və siyasi həyatın bütün sahələri dünya standartlarına cavab verən səviyyədədir [24].

Bəs mədəniyyət nədir? Onu daha geniş və dar mənada necə qiymətləndirmək olar? Mədəniyyət hansı alt-xidmət və istehsal sahələrini özündə ehtiva edir?

Mövcud iqtisadi ədəbiyyatlarda həmin suallar müxtəlif aspektdən cavablandırılır.

Mədəniyyət - latın sözü olub, Azərbaycan dilinə tərcümədə: fərdi yaradıcılıq, tərbiyə, təhsil, pərəstiş (ehtiram), inkişaf – kimi ifadə edilir.

Müasir elmi məkanda “mədəniyyət” sözü aşağıdakı üç əsas mənada işlədilir:

Daha geniş mənada - hərtərəfli proses və təzahür forması kimi təbiətin, maddi mühitin və insanın özünün dəyişilməsi kimi izah edilir.

Dar mənada - mədəniyyət sferasını əhatə edən sahələrin məcmusu olmaqla insanlara birbaşa təsirlə əlaqədardır;

Sahəvi baxımından – milli iqtisadiyyatın fəaliyyət sahəsi kimi çıxış edir.

Son 50 il ərzində “mədəniyyətin iqtisadiyyatı” məvhumuna dair müxtəlif fikirlər və yanaşmalar formalaşmışdır. Onları dövrlər üzrə aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

Müasir ictimai əmək bölgüsü sistemində milli təsərrüfatlar adətən milli-istehsal və sosial sferaya ayrılır. Bu zaman mədəniyyət sferası fəaliyyət sahəsi kimi çıxış edir. Mədəniyyət sferasında fəaliyyət-orada icra edilən ayrı-ayrı funksiyaların xarakteri ilə təzahür edilir. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda mədəniyyət sferasının əsasən aşağıdakı sosial funksiyaların icrasının yerinə yetirildiyi ön plana çəkilir: integrasiya olunan tərbiyəedici, təhsil, estetik, maarifləndirici, akkumulyativ, kommunikativ, informasiya, ideoloji, əyləncə və s.

XX əsrin
70-ci
illərində

Mədəniyyət sferasında maddi neymət istehsal edilmədiyi üçün orada iqtisadi münasibətlərin formalaşması mümkün deyil. Mədəniyyət sferasında iqtisadi münasibətlər formalaşsa da o, “ikinci növ” hesab edilir. Orada maddi istehsalda yaradılan məhsullardan bu və ya digər səpgidə istifadə olunur.

80-90-cı
illərdə

Mədəniyyət sferasında formalaşacaq yeni iqtisadi mexanizmlərin axtarışına üstünlük verilmişdir

90-cı
illərdən
sonra

Bazar münasibətlərinə keçid və onun tədricən inkişaf etdirilməsi bu və ya digər formada mədəniyyət sferasında da özünü biruzə vermişdir. Hesab edilir ki, mədəniyyət fəaliyyəti prosesində mükəmməl iqtisadi münasibətlər formalaşır, mədəni sərvətlərin və mədəni irsin yaradılması, saxlanması, yayılması və öyrənilməsini özündə ehtiva edir.

Lakin bu fikirlə razılaşmaq çətindir, ən azı ona görə ki, mədəniyyət sferasına aid edilən bir çox sahələrdə, məhsul da istehsal edilir. Deməli, mədəniyyət sferası bütünlükdə spesifik xüsusiyyətlərə malik istehsal və xidmət sahələrinin məcmusudur.

Bunu aşağıdakı fəaliyyət növlərinin təsnifatında da aydın görmək olar:

1. **Bədii yaradıcılıq** (ədəbi yaradıcılıq, təsviri və tətbiqi incəsənət, ifaçılıq sənəti)
2. **Mədəni irsin qorunması** (tarixi və mədəni daşınmaz heykəllərin qorunması və bərpası, muzey, arxiv və kinabxana işləri)
3. **Klub və əyləncə fəaliyyəti** (klubların fəaliyyəti, attraksionlar, şou-biznes, kazino)
4. **Kütləvi yaradıcılıq və mədəni irsin təşviqi** (kitab nəşri, audiovizual məhsulların istehsalı, video-audio məhsulların istehsalı, kinematoqrafiya, radio, televiziya, mətbuat, internet).

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin “İqtisadi fəaliyyət növlərinin təsnifatı” adlı rəsmi nəşrində - incəsənət, əyləncə və istirahət sahələrində fəaliyyətlər aşağıdakı qruplar üzrə təsnifləşdirilmişdir:

- Səhnə sənəti:
- kitabxana, arxiv, muzeylərin və digər mədəniyyət müəssisələrinin fəaliyyəti;
- qumar oyunlarının təşkili və mərc çəkmək üzrə fəaliyyət;
- istirahət və əyləncənin təşkili üzrə idman və digər fəaliyyət [16, s.131-132].

Onların hər biri öz növbəsində çoxsaylı alt-fəaliyyət sahələrinə bölünməklə kreativ iqtisadiyyatın əhatə dairəsini özündə cəmləşdirir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) 2010-cu ildə keçirdiyi ticarət və inkişaf üzrə Konfransında

kreativ iqtisadiyyat hesabatı dinlənilərkən qəbul edilən inkişaf proqramında mədəniyyətə dair kreativ iqtisadiyyat sahələri aşağıdakı dörd qrupda cəmləşdirilmişdir:

Birinci qrupa – irs daxil edilmişdir. Mədəni irs-incəsənətin, mədəniyyətin və yaradıcılığın bütün formalarının mənbəyi kimi çıxış edir. İrs özündə hər bir ölkənin mədəniyyətinin tarixi, antropoloji, etnik, estetik və sosial inkişaf aspektlərini birləşdirir. Bu qrup iki alt-qrupa bölünür:

- ənənəvi mədəniyyət sahələrini: bədii yaradıcılıq, festival və mədəniyyət bayramları;
- görməli mədəni obyektlər: mədəni və tarixi heykəllər, muzeylər, kitabxanalar, sərgilər, qazıntı yerləri və s.

İkinci qrupa – incəsənət aiddir. Bu qrup özündə mədəniyyətə və incəsənətə dair yaradıcı sənayeni ehtiva edir və iki alt qrupa bölünür:

- təsviri incəsənət: rəssamlıq, heykəltəraşlıq, fotoqrafiya, qədimi əşyalar;
- ifaçılıq mədəniyyəti: canlı musiqi, vokal, dramatik teatr, balet, opera, rəqs, sirk və s.

Üçüncü qrupa – kütləvi informasiya vasitələri aiddir və iki alt-qrup sahələrini əhatə edir:

- nəşriyyat və çap məhsulları (bədii və tədris ədəbiyyatı, monoqrafiya, analitik icmal), mətbuat və s.
- audiovizual vasitələr: filmlər, radio, televiziya, geniş yayım şəbəkələri və s.

Dördüncü qrupa – funksional kreativ sahələri daxildir və onlar funksional xarakterli məhsulları və xidmətləri özündə ehtiva edir:

- dizayn: interyer və qrafik dizayn, dəb (moda), zərgərlik işləri, oyuncaqlar;
- yeni vasitəçilər: proqram təminatı, rəqəmsal yaradıcılıq əlaqələri, video-oynalar;
- kreativ xidmətlər: heykəltəraşlıq, reklam, tədqiqat və işləmələr, mədəni xidmətlər, rəqəmsal və digər qarışıq xidmət növləri.

Bütün bu təsnifatlar əsasən mədəniyyət sahəsində iqtisadi artım və inkişaf problemləri üzrə müasir tədqiqatların aparılmasında istifadə olunur [21].

BMT-nin mədəniyyətə dair kreativ iqtisadiyyat sahələrinin qeyd edilən qruplar üzrə təsnifatı və Azərbaycanda milli-mənəvi dəyərlər nəzərə alınmaqla “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun 20-ci maddəsində mədəniyyət sahəsində fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirilmişdir:

- milli mədəni irsin aşkarlanması, maddi və qeyri-maddi irsin, eləcə də tarixi və mədəniyyət abidələrinin qorunması təbliği və təşviqi;
- tarixi memarlıq qoruqlarının fəaliyyəti;
- təbii irsin qorunması, təbliği və təşviqi;

- peşəkar və həvəskar yaradıcılıq fəaliyyəti;
- audiovizual əsərlərin yaradılması və yayımlanması;
- kinematoqrafiya fəaliyyəti;
- teatr-konsert fəaliyyəti;
- poliqrafiya, nəşriyyat işi sahəsində fəaliyyət;
- kulinariya fəaliyyəti;
- mədəni-asudə vaxtın təşkili üzrə fəaliyyət;
- estetik tərbiyə sahəsində fəaliyyət;
- mədəniyyət və incəsənət sahəsində təhsil və pedaqoji fəaliyyət;
- mədəniyyət sahəsində elmi tədqiqat fəaliyyəti;
- muzey və qalereya fəaliyyəti;
- mədəni maarifçilik və kitabxana fəaliyyəti;
- mədəniyyət mərkəzlərinin, klublarının və parklarının fəaliyyəti;
- mədəniyyət sahəsinin təşviqi məqsədilə məlumatlandırma fəaliyyəti;
- folklor yaradıcılığının təbliği və təşviqi;
- qastrolların təşkili fəaliyyəti;
- dekorativ-tətbiqi yaradıcılıq fəaliyyəti;
- ədəbi yaradıcılıq fəaliyyəti;
- maarifləndirmə və təbliğat fəaliyyəti;
- teleradio yayımı fəaliyyəti;
- sirk fəaliyyəti [2, s. 7].

1.2. Mədəniyyət sferasında iqtisadiyyatının formalaşmasının normativ-hüquqi bazası və bu sahədə dövlət siyasəti

Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət sahəsində siyasəti ümumdövlət siyasətinin üzvi tərkib hissəsidir. Suverenlik illərində formalaşan dövlət quruculuğu, sosial-iqtisadi sahələrdə həyata keçirilən genişmiqyaslı və sistemli islahatlar mədəni proseslərin məzmununa və intensivliyinə də müsbət təsir göstərmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının giriş hissəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq ədallətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə aşağıdakı niyyətlərini bəyan edir:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;
- Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;

- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;
- xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq;
- ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;
- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək [1, s.1].

Mədəniyyətin iqtisadiyyatının inkişafının normativ-hüquqi bazası

- * Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası;
- * "Mədəniyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının (AR) Qanunu
- * "Teatr və teatr fəaliyyəti haqqında" AR Qanunu
- * "Tarixi və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında" AR Qanunu
- * "Kinematoqrafiya haqqında" AR Qanunu
- * "Muzeylər haqqında" AR Qanunu
- * "Kitabxana işi haqqında" AR Qanunu
- * "Nəşriyyat işi haqqında" AR Qanunu
- * "Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüququ qorunması haqqında" AR Qanunu
- * "Azərbaycan xalq sənətinin qorunması və inkişaf etdirilməsi haqqında" AR Qanunu
- * "Televiziya və radio yayımı haqqında" AR Qanunu
- * "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" AR Qanunu
- * Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət Konsepsiyası
- * "Azərbaycan teatr sənətinin inkişaf etdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı
- * "2008-2019-cu illərdə Azərbaycan kinosunun inkişafı haqqında" Dövlət Proqramı
- * "2009-2019-cu illərdə Azərbaycan teatrı haqqında" Dövlət Proqramı
- * "Daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarixi və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı"
- * "Kitabxana-informasiya sahələrinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı"
- * "Azərbaycan kinosu 2008-2018-ci illərdə Dövlət Proqramı"
- * "Azərbaycan teatrı 2009-2019-cu illərdə Dövlət Proqramı"
- * "Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzinin elan edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Şəkil.1.2.1. Azərbaycanda mədəniyyətin iqtisadiyyatının inkişafına təminat yaradan normativ-hüquqi sənədlərin təsnifatı (müəlliflər tərəfindən tərtib edilmişdir).

Konstitusiyanın “Mədəniyyət hüquqları” adlı 40-cı maddəsində birmənalı şəkildə göstərilir ki: hər kəsin mənəvi həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarixi və mədəniyyət abidələrini qorumaqlıdır [1, s.8].

Son 20 il ərzində Azərbaycanda mədəniyyət sahələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair 20-dən çox normativ-hüquqi aktlar (qanunlar, ölkə Prezidentinin Fərman və Sərəncamları, qərarlar, dövlət proqramları və s.) qəbul edilmişdir. Onların təşkilatı 1.2.1 sayılı şəkildə əks etdirilmişdir.

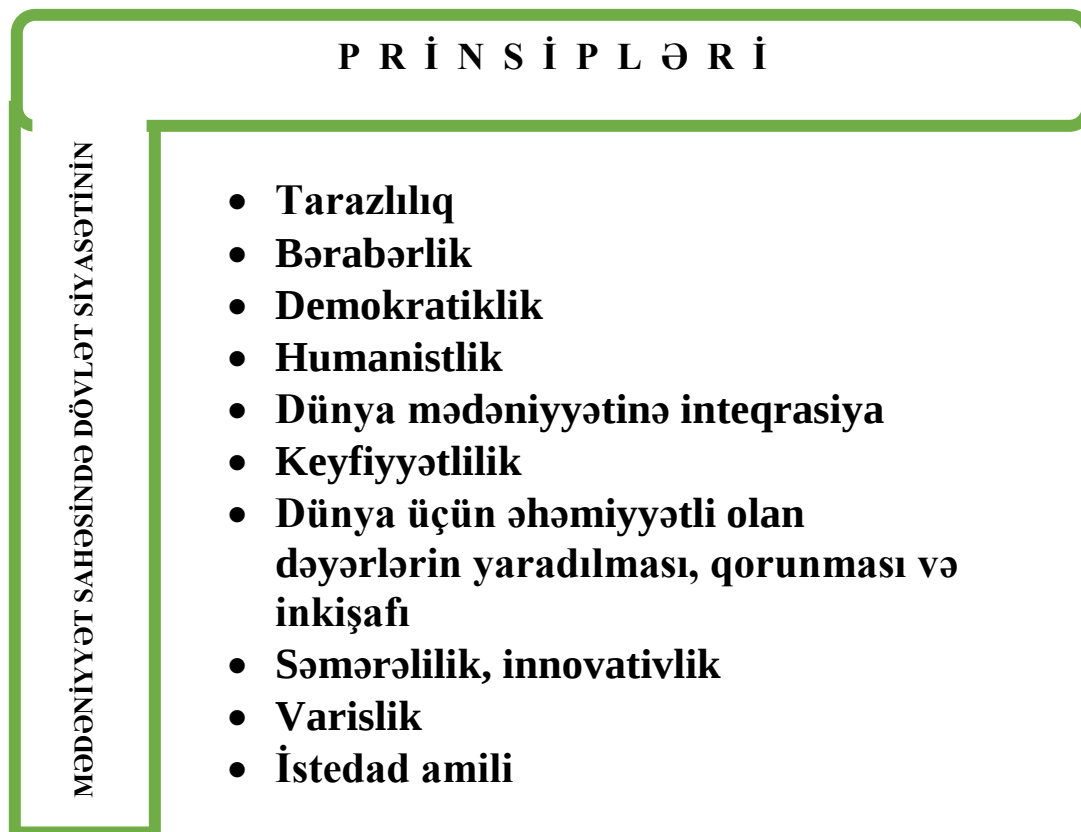
“Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanununun 3-cü maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycanda mədəniyyət sahəsində dövlət siyasəti ölkənin daxili və xarici siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Həmin qanunun adı çəkilən maddəsinin 3.2. bəndində dövlətin mədəniyyət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirilmişdir:

- dövlət mədəniyyət sisteminin idarə olunması və bu sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi;
- mədəniyyət sahəsində fəaliyyət göstərən yaradıcı şəxslərin, dövlət, özəl və bələdiyyə mədəniyyət təsisatlarının hüquqlarının qorunması və yaradıcılıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;
- mədəniyyət sahəsində ixtisaslı kadrların hazırlanması və onların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması;
- mədəni sərvətlərin qorunması və artırılması;
- mədəniyyət fəaliyyəti subyektlərinin sosial müdafiəsi və görkəmli mədəniyyət xadimlərinin xatirəsinin əbədləşdirilməsi;
- milli mədəniyyətin müasir dünya mədəniyyətindən bəhrələnməsinə, milli ənənələrin inkişafına, əhəlinin mənəvi tələbatının ödənilməsinə xidmət edən mədəniyyət əsərlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması;
- milli mədəni irsin müəyyən edilməsi, sistemləşdirilməsi və inkişafı;
- milli mədəni irs nümunələrinin və mədəniyyət obyektlərinin yaradılması, qorunması və təşviqi;
- milli mədəni irsin inkişafının maliyyə mənbələri ilə təmin edilməsi;
- dünya mədəni irsi sahəsində maarifləndirilmənin aparılması;
- şəxslər, dövlət orqanları, bələdiyyələr və beynəlxalq təşkilatlar arasında əməkdaşlığın qurulmasının və inkişafının təmin edilməsi;
- mədəni, ekoloji, bioloji və idman turizminin inkişaf etdirilməsi və təşviqi;
- mədəniyyət sahəsində avtomatlaşdırmanın və ən qabaqcıl rabitə, informasiya, elektron idarəetmə və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq olunması və inkişafı;
- mədəniyyətlərarası dialoqun qurulmasının təmin edilməsi və təşviqi;

- mədəniyyət, o cümlədən əyləncə sənayesinin inkişaf etdirilməsi, mədəniyyətin müxtəlif formalarının rəqabətə davamlılığının dəstəklənməsi;

- mədəniyyət sahəsində inhisarçılığın qarşısının alınması [2; s.4].

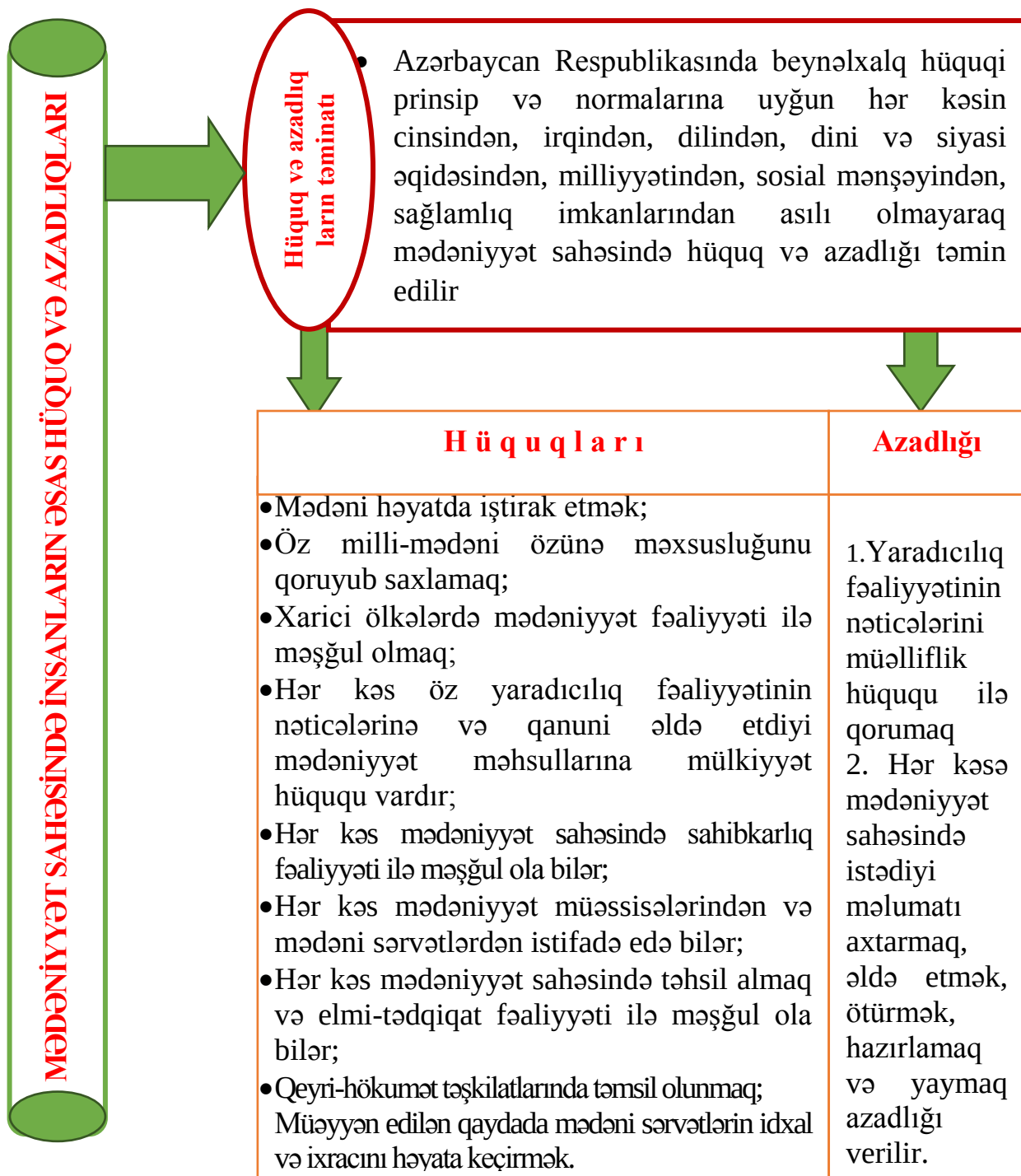
Həmin qanunun 4-cü maddəsində mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin bir sıra prinsipləri öz əksini tapmışdır. Onların təsnifatı tərəfimizdən tərtib edilən 1.2.2. sayılı şəkildə əks etdirilmişdir.

Şəkil 1.2.2. Azərbaycanın mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin başlıca prinsiplərinin təsnifatı.

Həmin qanunun 3-cü fəslə mədəniyyət sahəsində insanların hüquq və azadlıqları təsbit olunmuşdur. Azərbaycanda hər kəs cinsindən, irqindən, dilindən, dini və siyasi əqidəsindən, milliyətindən, sosial mənşəyindən, eləcə də sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq mədəniyyət sahəsində onların hüquq və azadlıqları təmin edilir. Sonuncuların başlıca istiqamətləri 1.2.3. sayılı şəkildə əks etdirilmişdir.

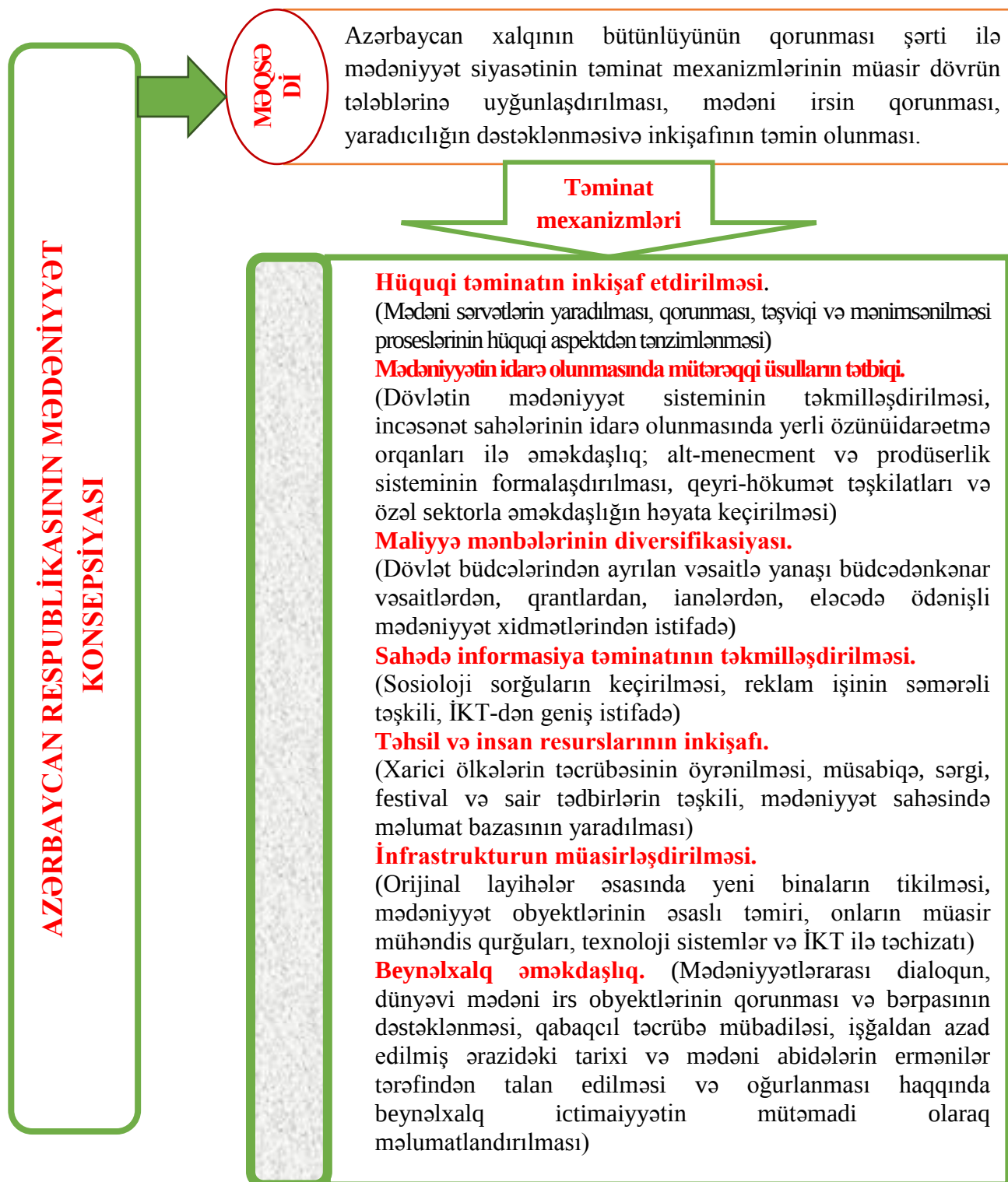
Azərbaycanda mədəniyyət iqtisadiyyatının formalaşdırılması kontekstində Ölkə Prezidentinin 2014-cü il 14 fevral tarixli 273 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası” müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Həmin konsepsiyanın əsas məqsədi Azərbaycan xalqının bütövlüyünün qorunması şərti ilə, mədəniyyət siyasətinin təminat mexanizmlərinin müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması, mədəni irsin qorunması, yaradıcılığın dəstəklənməsi və inkişafının təmin olunmasından ibarətdir.

Şəkil 1.2.3. Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət sahəsində insanların hüquq və azadlıqlarının əsas istiqamətləri [2; s. 5-6].

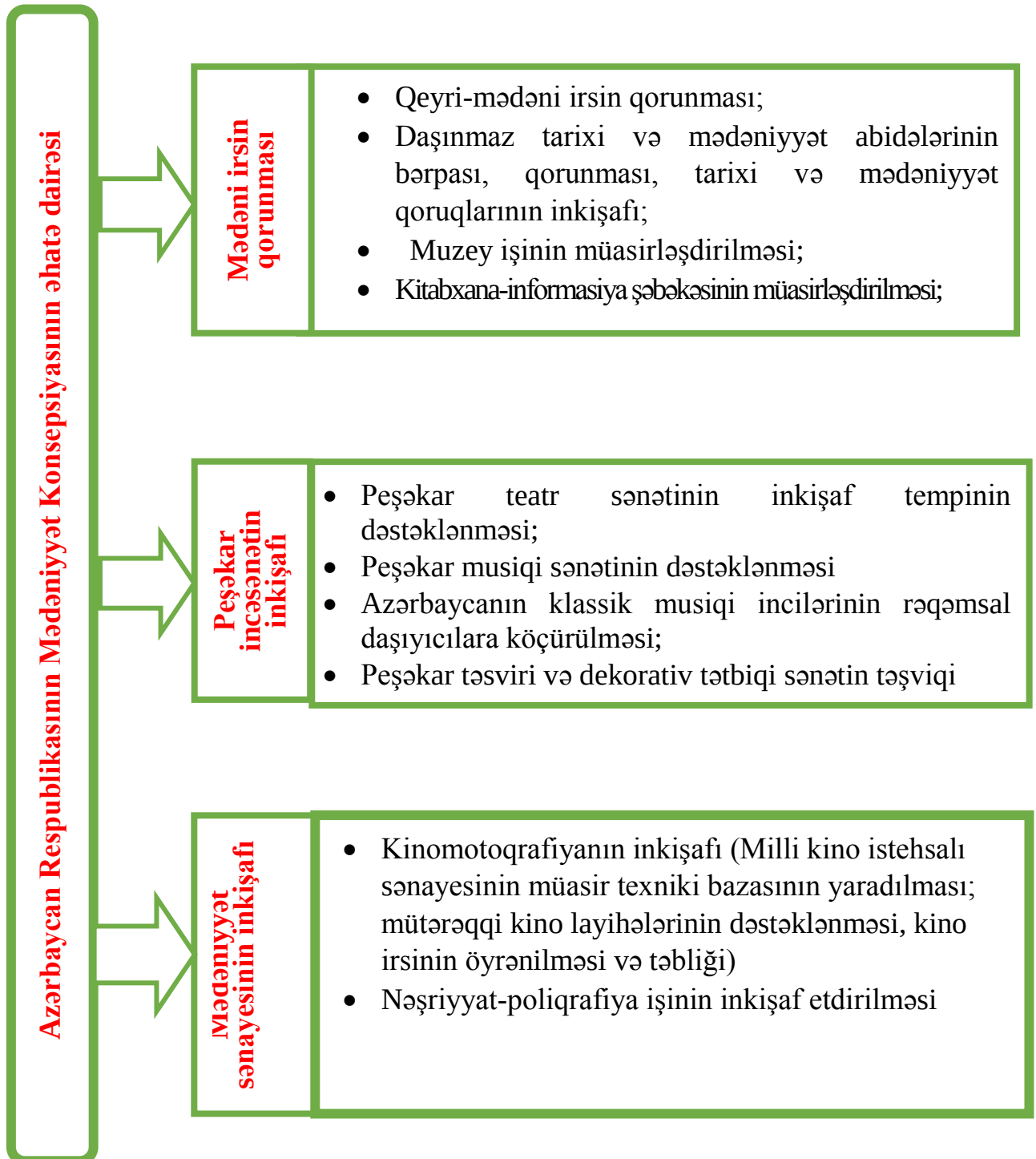
Konsepsiyada qarşıya qoyulan əsas vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir: mədəniyyətin bütün sahələrinin, o cümlədən mədəniyyət siyasətinin idarəetmə, hüquqi, maliyyə, informasiya, insan resursları, maddi-texniki infrastruktur və beynəlxalq əməkdaşlıq kimi təminat mexanizmlərinin inkişafını, mədəniyyət sahəsində göstəricilərin yüksək səviyyəyə çatdırılması və mədəni irsin təhlükəsizliyi üçün tələb olunan islahatların həyata keçirilməsini təmin etməkdir [3; s.2].

Konsepsiyada qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin icrasına nail olmaq üçün bir sıra təminat mexanizmlərinin həyata keçirilməsi vacib hesab edilməlidir. Onların təsnifatı 1.2.4. sayılı şəkildə əks etdirilmişdir.

Şəkil. 1.2.4. Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət konsepsiyasının məqsədi və onun icrasının təminat mexanizmlərinin təsnifatı [3; s. 2-4].

Adı çəkilən mədəniyyət konsepsiyasının əhatə dairəsini aşağıdakı üç istiqamətdə formalaşdırmaq olar: mədəni irsin qorunması, peşəkar incəsənətin inkişafı və mədəniyyət sənayesinin inkişafı. Onların hər biri üzrə həyata keçirilməsi vacib olan tədbirlərin təsnifatı 1.2.5. sayılı şəkildə əks etdirilmişdir.

Şəkil. 1.2.5. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Konsepsiyasının əhatə etdiyi istiqamətlər və onların tərkibi [3; s. 4-7].

1.3. Mədəniyyət sferasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi

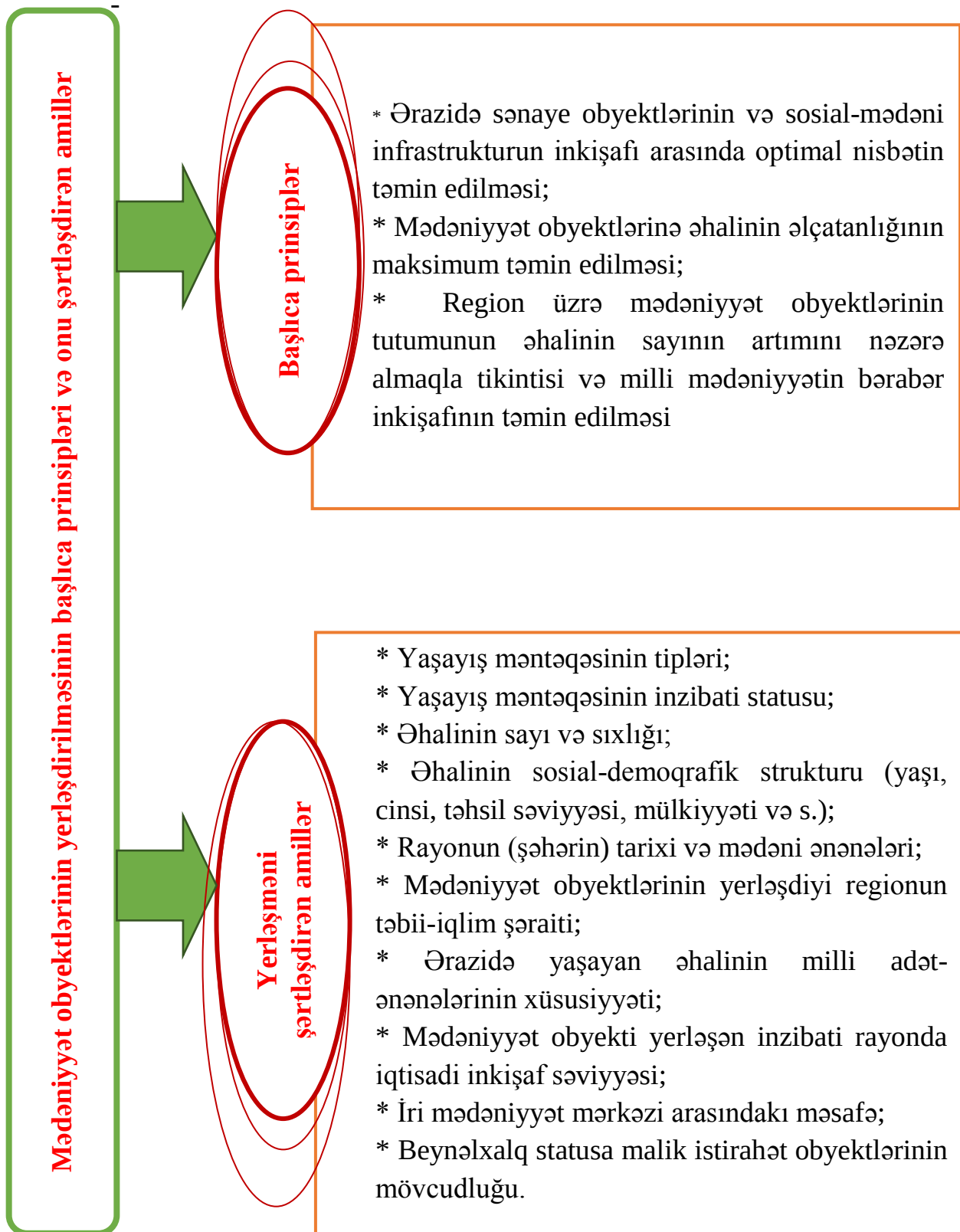
Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət fəaliyyətinin subyektlərinə müvafiq dövlət orqanları, mədəniyyət müəssisələri və təşkilatları, qeyri-hökumət təşkilatları, onları təmsil edən fiziki, hüquqi və yaradıcı şəxslər daxildir. Ölkə ərazisində mədəniyyət müəssisələri istənilən təşkilati hüquqi formada yaradıla bilər. Onların təşkili və yerləşdirilməsi zamanı bir sıra başlıca prinsiplər və onları şərtləşdirən amillər nəzərə alınmalıdır (şəkil 1.3.1). Təcrübə göstərir ki, mədəniyyət obyektlərinin yerləşdirilməsi zamanı həmin prinsiplər və amillər nəzərdən qaçırıldıqda onların səmərəli fəaliyyəti təmin edilmir.

Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunun müvafiq maddələrində sahədə dövlət tənzimlənməsinin aşağıdakı istiqamətləri müəyyən edilmişdir:

- Dövlət reyestr sisteminin (reyestrlər, kataloqlar, uçot sistemləri, əmlakların siyahısı və s.) yaradılması, həmin sistemdə mədəniyyət obyektlərinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini özündə əks etdirən vahid məlumat bazasının formalaşdırılması;
- Mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi, boşluqların, çatışmazlıqların həyata keçirilməsi vacib olan mədəniyyət siyasəti məqsədilə dövlət monitorinqinin keçirilməsi;
- Mədəniyyət müəssisələrinin (obyektlərinin) fəaliyyətini özündə əks etdirən rəsmi statistik uçotunun aparılması;
- Dövlət orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları, bələdiyyələr, bütünlükdə sahəni təmsil edən hüquqi və fiziki şəxslər arasında qarşılıqlı əlaqələrin qurulması, onlar arasında məlumat mübadiləsinin monitorinqin aparılması məqsədilə elektron məlumat sisteminin yaradılması. Mədəniyyət sahəsində həmin sistemin təşkili orada səmərəli idarəetmənin təmin olunmasına xidmət edən kompleks proqram təminatıdır.

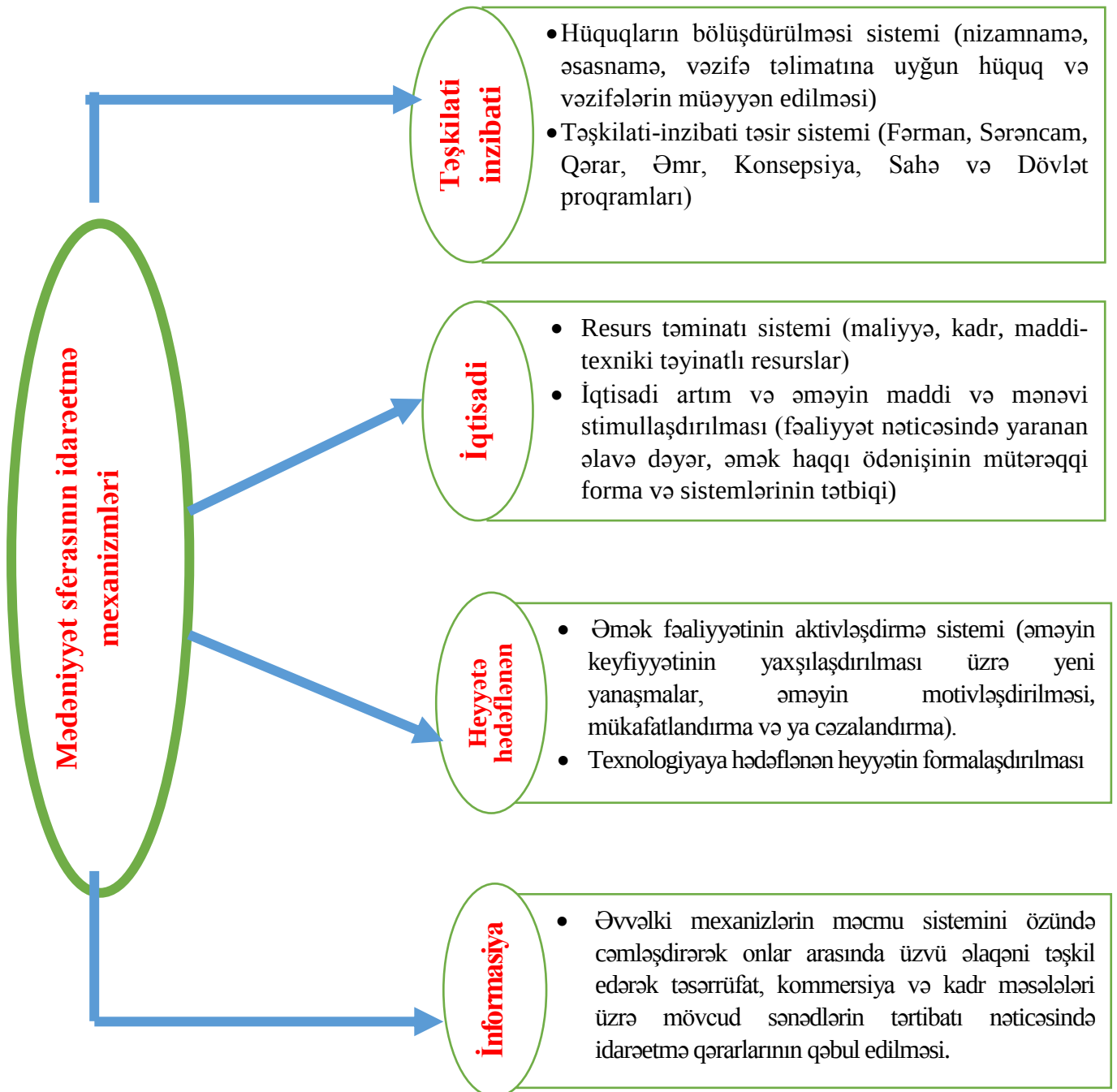
Mədəniyyət sferasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mühüm istiqamətlərindən biri – maliyyə - iqtisadi tənzimlənmədir. Onun üzvü tərkib elementləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- sahənin maliyyə-iqtisadi təminatı. Burada maliyyə mənbəyi kimi: dövlət və yerli büdcələrdən ayırmalar, mədəniyyət sahəsində həyata keçirilən fəaliyyət nəticəsində əldə olunan gəlir, eləcə də qanunvericilikdə qadağan edilməyən digər maliyyə mənbələri çıxış edə bilər;

Şəkil. 1.3.1 Mədəniyyət obyektlərinin yerləşdirilməsinin başlıca prinsipləri və onu şərtləşdirən amillərin təsnifatı (müəlliflər tərəfindən tərtib edilmişdir).

- mədəniyyət sahəsində bədii ədəbiyyat, təsviri incəsənət, dizayn, heykəltəraşlıq, arxitektura, musiqi, xoreoqrafiya, kino, teatr, sirk, muzey və kitabxana, rəssamlıq, xalq yaradıcılığı, folklor və digər istiqamətlərin, eləcə də sahədə təhsil və elmi araşdırmalar üzrə məqsədli layihələrin həyata keçirilməsində dövlət maliyyələşdirilməsi;
- mədəniyyət sahəsində ölkə qanunlarına uyğun xeyriyyəçilik və sponsorluq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;
- mədəniyyət obyektlərinin özəlləşdirilməsi.

Şəkil. 1.3.2. Mədəniyyət sferasında tətbiq edilən idarəetmə mexanizmləri və onların əhatə dairəsi (müəlliflər tərəfindən tərtib edilmişdir).

“Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa uyğun olaraq mədəniyyət obyektlərinin özəlləşdirilməsi zamanı aşağıdakı şərtlərdən birinə riayət olunmalıdır:

- mədəni sərvətlərin bərpası, qorunması və təbliği əsas fəaliyyət kimi müəyyən edildikdə;
- mədəniyyət məhsullarının (işin, xidmətin) istehsalının əsas fəaliyyət kimi müəyyən olunduqda;
- əhaliyə mədəniyyət məhsullarının və xidmətlərinin müəyyən edilmiş güzəştlərlə təqdim olunması əsas fəaliyyət növü kimi müəyyən edildikdə.
- mədəniyyət maliyyələşdirmə fondlarının yaradılması. Mədəniyyət sahəsinə əlavə pul vəsaitinin cəlb edilməsi məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, eləcə də hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən mədəniyyəti maliyyələşdirmə fondlarının yaradılması qadağan edilmir.

Qanunvericiliklə dünya təbii və mədəni irs siyahısına daxil edilən, eləcə də mədəni və təbii irsə aid dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi qadağandır;

Qeyd edilənlərlə yanaşı mədəniyyət sferasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi prosesində zəruri idarəetmə mexanizmlərindən (təşkilati-inzibati, iqtisadi, heyvətə hədəflənən və informasiya) istifadəyə ehtiyac duyulur. Həmin mexanizmlərin əhatə dairəsi tərəfimizdən tərtib edilən 1.3.2. sayılı şəkildə əks etdirilmişdir.

Mədəniyyət sferasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin prioritet istiqamətlərindən biri-beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsidir. Onun əsas istiqamətlərinə adətən aşağıdakılar aid edilir:

- Beynəlxalq təşkilatlarda əməkdaşlıq vasitəsilə milli mədəniyyətin xarici ölkələrdə təbliği;
- Mədəniyyətlərarası dialoqun genişləndirilməsi;
- Dünyavi xarakterli- mədəni irslərinin qorunması, bərpası və inkişaf etdirilməsi;
- Mədəniyyət sahəsində yeni texnologiyaların, ən qabaqcıl təcrübələrin beynəlxalq mübadiləsi;
- Beynəlxalq informasiya sistemlərindən bəhrələnmək;
- Xarici ölkələrdə mədəniyyət mərkəzlərinin yaradılması və onlara köməklik göstərilməsi;
- Azərbaycan Respublikasından qeyri-qanuni yolla çıxarılmış milli-mədəni irs nümunələrinin geri qaytarılması;
- Azərbaycan Respublikasına məxsus mədəniyyət təsisatlarına xarici dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən maliyyə vəsaitin ayrılması [2, s. 11-13].

2. AZƏRBAYCANIN MƏDƏNİYYƏT SAHƏLƏRİNİN İNKİŞAFINI XARAKTERİZƏ EDƏN SOSIAL-İQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏRİN TƏHLİLİ

2.1. Mədəniyyətin əsas göstəricilərinin təhlili.

Qloballaşan dünyada müstəqil Azərbaycan Respublikası sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafın tarixi dönüş mərhələsini yaşamaqdadır. Ölkəmizdə həyata keçirilən məqsədyönlü sosial-iqtisadi islahatlar milli iqtisadiyyatın müasirləşməsini təmin etmişdir. Son 20 il ərzində dinamik inkişaf əsasında ÜDM-in həcmi -15,4 dəfə artmış, güclü sosial-iqtisadi infrastruktur yaradılmışdır. Həmin dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatına müxtəlif maliyyə mənbələrindən 280 mlrd. dollar investisiya yönəldilmiş və ölkə öz mövqeyini yuxarı orta gəlirli dövlətlər qrupunda möhkəmləndirmişdir. Müstəqil və suveren Azərbaycan dövləti postkonflikt və postpandemiya dövründə kefiyyətə yeni olan və 2030-cu ilədək dövrü əhatə edən strateji mərhələyə daxil olmuşdur [4].

Qlobal iqtisadi reallıqlar, innovativ inkişaf mərhələsində qarşıya qoyulmuş məqsədlər Azərbaycanın uzunmüddətli inkişaf vektorunun, əsas sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunmasını tələb edir. Onların içərisində, qeyri-neft sektorunun və onun əsas sahələrindən hesab edilən mədəniyyətin iqtisadiyyatının inkişafı milli prioritetlər sırasındadır. Mədəniyyət sahəsində dövlət siyasəti ölkəmizin daxili və xarici siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Azərbaycanda sosial-iqtisadi sahələrdə həyata keçirilən köklü islahatlar mədəni proseslərin məzmununa və dinamikasına pozitiv təsir göstərmişdir. Azərbaycan Respublikasında hər kəsin mədəniyyət sahəsində hüquq və azadlıqları beynəlxalq hüquq normaları əsasında təmin edilir. Lakin təəssüflə qeyd edilməlidir ki, 30 ilə yaxın bir dövrdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində işğal edilmiş ərazilərdə yerləşən yaşayış evləri, təhsil, sənaye və kənd təsərrüfatı obyektləri ilə yanaşı yüzlərlə mədəniyyət müəssisəsi, o cümlədən 927 kitabxana, 808 mədəniyyət sarayı, klub və mədəniyyət evi, 85 musiqi və rəssamlıq məktəbi, 22 muzey və muzey filialları, 4 rəsm qalereyası, dünya əhəmiyyətli 13, ölkə əhəmiyyətli 242, yerli əhəmiyyətli 434 tarix və mədəniyyət abidəsi, Cəbrail rayonunda 11 və 15 aşırımlı Xudafərin körpüləri (VII-XII əsrlər), Kəlbəcər rayonunda Gəncəsar və Xudavənd məbədləri (XIII əsr), Ağdam rayonunun Xaçın Türbətli kəndində məqbərə (XIV əsr), Füzuli rayonu ərazisində dünyanın ən qədim sakinlərinin yaşayış məskənlərindən biri – Azıx mağarası, ümumdünya əhəmiyyətli 6 memarlıq və 7 arxeoloji abidə, Şuşa Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu erməni vandalizminin qurbanına çevrilmişdir.

Beynəlxalq hüquq normalarına, Azərbaycan Respublikasının da qoşulduğu “Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsi haqqında” 1954-cü il 14

may tarixli Konvensiyanın müddəalarına zidd olaraq həmin abidələrin əksəriyyəti talan edilmiş dağılmış, yerlə yeksan edilmişdir [2, s. 2]. Lakin, haqq işi naminə aparılan 44 günlük Vətən müharibəsində rəşadətli Azərbaycan Ordusu Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə işğal edilən ərazilər azad olunmuş və keçən iki ilə yaxın bir dövrdə Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda misli görünməmiş səviyyədə tikinti-quruculuq və bərpa işləri davam etdirilir. Onların içərisində tarixi memarlıq və dini mədəniyyət abidələrinin bərpasına xüsusi diqqət yetirilir.

“Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”-in işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış Kontestində Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən Şuşa, Cəbrayıl, Füzüli, Zəngilan, Xocavənd, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonları ərazisində ilkin monitorinqlər aparılıb. Dövlət qeydiyyatında olan 403 tarixi mədəniyyət abidəsinə baxış keçirilib. Eləcə də 162 dövlət qeydiyyatında olmayan tarixi, memarlıq, arxeoloji mənşəli obyektin monitorinqi aparılıb. Şuşada yerləşən 45 abidənin üzərinə məlumat lövhəsi quraşdırılıb, həmçinin abidələrin elektron xəritələri hazırlanıb. Bundan əlavə, il ərzində ölkə üzrə 110 mədəniyyət abidəsinin pasportu və abidələrin mühafizə zonası üzrə 72 layihə təsdiq edilib [28].

Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı fəaliyyət sahələrinin, sosial-infrastruktur obyektlərinin yenidən qurulması üçün 2021-2022-ci illərdə dövlət büdcəsindən 4,7 mlrd man vəsait ayrılıbmışdır.

Rəsmi statistik məlumata görə, 2010-2020-ci illərdə Azərbaycanda istirahət, əyləncə və incəsənət üzrə fəaliyyət sahələrində əsas karitala 4254 mln.man investisiya yönəldilmiş və onun əsasında istifadəyə verilən əsas fondların dəyəri 4659 mln.man təşkil etmişdir [14, s. 60;66;98;101]. Nəticədə həmin fəaliyyət sahələrində yaranan əlavə dəyərin məbləği 5707 mln. manata çatmışdır ki, bu da ölkə iqtisadiyyatında yaranan bütün əlavə dəyərin 0,91 faizini formalaşdırmışdır [15, s. 65;66].

Araşdırmalar göstərir ki, 2000-2020-ci illər ərzində ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən kütləvi kitabxanaların sayı 33,2%, klub müəssisələrin sayı 33,5%, daşınmaz tarixi mədəniyyət abidələrinin sayı – 14,1% azalmış, peşəkar teatrların konsert müəssisələrinin, muzeylərin, uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəblərinin sayı yüksələn xəttlə artmış, sirklərin və heyvanat parklarının sayı dəyişməz qalmışdır. Məlumat qıtlığı ilə əlaqədar söyləmək olar ki, təhlilin əhatə etdiyi son 15 il ərzində kinoteatrların sayı 4 dəfədən çox azalmış, konsert müəssisələrinin, peşəkar teatrların, mədəniyyət və istirahət parklarının, uşaq musiqi və incəsənət məktəblərinin sayında nisbi artım təmin edilmiş, muzeylərin sayı isə - 77 vahid çoxalmışdır. (cədvəl 2.1.1).

Rəsmi statistik məlumata görə mədəniyyət sahələrinin maddi-texniki bazasının yeniləşdirilməsi məqsədilə ölkəmizin rayon və şəhərlərində çoxsaylı müasir mədəniyyət obyektləri tikilib istifadəyə verilmiş, bir çoxları isə - əsaslı şəkildə təmir edilərək müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən mədəniyyət müəssisələrinin sayı, vahid
Cədvəl 2.1.1.

Göstəricilər	İ l l ər					2000-2020-ci illərdə artım tempi, faizlə
	2000	2005	2010	2015	2020	
Kütləvi kitabxanalar	4374	4004	3947	3242	2922	66,8
Klub müəssisələri	3354	2763	2772	2650	2231	66,5
Kinoteatrlar	.....	21	9	10	5	x
Kinozallar	.....	.....	12	28	61	x
Peşəkar teatrlar	27	30	28	28	29	107,4
Konsert müəssisələri	13	13	13	14	16	123,1
Muzeylər	155	163	226	234	240	154,8
Sirkilər	1	1	1	1	1	100
Heyvanat parkları	1	1	1	1	1	100
Mədəniyyət və istirahət parkları	....	326	365	347	351	x
Tarix, mədəniyyət, memarlıq, bədii və etnoqrafiya qoruqları	.....	.....	28	28	25	x
Daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələri	6628	6308	6308	6308	5693	85,9
Uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəbləri	231	234	237	238	236	102,2
Mənbə: Azərbaycanca təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı, DSK, 2021, s.403-404						

Təkcə 2010-2021-ci illərdə tikilib istifadəyə verilən müasir mədəniyyət obyektləri sırasında aşağıdakılar xüsusilə diqqətə layiqdir:

Muğam evi	2010	Füzuli rayon Horadiz şəhəri
Uşaq musiqi məktəbi	2012	Culfa
“Ağbulaq” İstirahət mərkəzi	2013	Şahbuz
Aşıq musiqi məktəbi	2013	Gədəbəy
Azərbaycan xalça Muzeyi	2014	Bakı
AMEA-nın Mərkəzi Kitabxanası	2014	Bakı
Musiqi məktəbi	2014	Abşeron
Mədəniyyət Mərkəzi	2015	Bakı
Qolf klubu	2015	Abşeron
Musiqi məktəbi	2016	Ağstafa
Uşaq-gənclər məktəbi	2016	Tərtər
Dövlət Filarmoniyasının yeni binası	2017	Gəncə
Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi	2017	Tərtər
Mirzə-Şəfi Vazeh Muzeyi	2017	Gəncə
Bakı Kitab Mərkəzi	2018	Bakı
Gənclər Mərkəzi	2018	Bakı
Arxeologiya Muzeyi	2018	Şamaxı
Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi	2019	Beyləqan
Muğam Mərkəzi	2019	Sumqayıt
“Nizami” kinoteatrın yeni binası	2019	Sumqayıt
Milli dəyərlər muzeyi	2019	Naxçıvan
Cəmşid Naxçıvanskinin ev Muzeyi	2019	Naxçıvan
Mədəniyyət Sarayı	2019	Şahbuz
Azərbaycan Aşıq sənəti Dövlət Muzeyi	2020	Tovuz
Tarix Diyarşünaslıq Muzeyi	2020	Tovuz
Dövlət rəmzləri muzeyi	2020	Tovuz
Uşaq incəsənət Mərkəzi	2020	Mingəçevir
Mədəniyyət evi	2020	Bakı
Suraxanı Tanker Muzeyi	2021	Bakı

Bunlarla yanaşı 2021-ci ildə Şuşa şəhərindədəki bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin yeni heykəli ucaldılmış, Bülbülün ev-muzeyi, Molla Pənah Vaqifin məqbərəsi yenidən bərpa edilmiş, işğal dövründə erməni vandalları tərəfindən oğurlanan və sonradan Azərbaycanın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev tərəfindən geri alınan Üzeyir Hacıbəylinin, Xurşudbanu Natavan və Bülbülün büstləri yenidən Şuşada əvvəlki yerlərində quraşdırılmışdır.

Ölkə ərazisində tikilib istifadəyə verilən yeni və əsaslı təmir olunan mədəniyyət obyektlərinin mövcudluğu əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən ziyarətçilərinin sayının artmasına əsaslı təsir göstərməmişdir. Covid-19 Pandemiyasının iki ilə yaxın bir dövrdə ölkə ərazisində tuğyan etməsi də həmin göstəricinin səviyyəsinə öz mənfi təsirini göstərmişdir. Nəticədə 2010-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə kütləvi kitabxanalara müraciət edənlərin sayı hər 1000 nəfərə görə 852; peşəkar teatrlarda – 47; muzeylərdə - 131; konsert müəssisələrində - 36; sirkərdə - 11 punkt azalmışdır (cədvəl 2.1.2).

**Azərbaycanda mədəniyyət müəssisələrini ziyarət edənlərin əhalinin
hər 1000 nəfərinə düşən sayı**

Cədvəl 2.1.2.

Mədəniyyət müəssisələri	İ l l ə r					2000-2020- ci illərdə artım tempi, faizlə
	2000	2005	2010	2015	2020	
Kütləvi kitabxanalar	4841	4340	4012	3403	3160	65,3
Kinozallar	....	14	9	59	34	x
Peşəkar teatrlar	116	65	61	79	14	12,1
Konsert müəssisələri	43	31	31	42	6	14,0
Muzeylər	150	176	202	270	71	47,3
Sirkələr	22	12	14	13	3	13,6
Heyvanat parkları	8	11	14	8	-	x
Mənbə: Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı, DSK, 2021, s.403-404						

AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda Azərbaycanda asudə vaxt imkanlarının iqtisadi rayonlar üzrə yerinə yetirilən elmi-tədqiqat işinin – muzeylər, klublar, parklar, kitabxanaar və kitab fondu üzrə - nəticələri göstərmişdir ki, 2020-ci ildə əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən muzeylərin sayına görə məlumatları ətraflı təhlil edilən 73 inzibati rayon və şəhər sırasında Naftalan şəhəri lider olmuş, sonrakı yerləri isə Xızı, Şuşa və Naxçıvan tutmaqla digərlərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənmişdir. Adıçəkilən göstərici üzrə Sumqayıt şəhəri autsayder, İşğaldan azad olunmuş inzibati ərazilərdən isə yalnız Kəlbəcər son onluqda yer almışdır. İqtisadi rayonlar üzrə sıralamada 1-ci yer Naxçıvan MR, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur isə müvafiq olaraq 5 və 9-cu yerlərdə qərarlaşmışdır.

Əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən klub müəssisələrinin sayına görə Xankəndi şəhəri özündən sonrakı yerdə qərarlaşan Daşkəsən rayonundan 3, orta göstəricidən isə 10 dəfəyə yaxın fərqlənməklə 1-ci yerdə mövqelənmişdir. Xocalı şəhəri 8-ci yerdə

sıralanmışdır, qeyd olunan ən aşağı göstərici Qarabağ iqtisadi rayonunun Xocavənd və Füzuli rayonlarında qeydə alınmışdır. İqtisadi rayon isə sıralamada Naxçıvan MR-dan bir pillə aşağı 2-ci yerdə qərarlaşmışdır.

Əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən şəhər və rayon parklarının, həmçinin Milli parkların sayına görə ilk yerdə Naftalan şəhəri, sonrakı 4 yerdə isə MR-nın inzibati rayonları sıralanmışdır. İqtisadi rayonlar üzrə ən yaxşı göstərici Naxçıvan MR-da qeydə alınmışdır. Qarabağ İqtisadi rayonu 12-ci sırada qərarlaşmışlar. Lakin regionun meşə massivləri ilə kifayət qədər əhatə olunması iqtisadi rayonda əlavə olaraq bu tip yaşıllıqların salınmasına o qədər də ehtiyac olmaması səbəbilə izah edilə bilər.

**Azərbaycanda asudə vaxt imkanlarının göstəriciləri
(əhalinin hər 10 min nəfərinə hesabı ilə)**

Cədvəl 2.1.3

İqtisadi rayonların adları	Muzeylərin sayı	Klub müəssisələrinin sayı	Parkların sayı	Kitabxanaların sayı	Kitab fondu
Naxçıvan MR	0,67	4,4	1,2	4,6	40,6
Abşeron-Xızı	0,12	0,59	0,10	0,6	14,8
Dağlıq-Şirvan	0,31	2,52	0,3	3,8	33,0
Gəncə-Daşkəsən	0,31	2,37	0,5	2,8	29,5
Qarabağ	0,29	4,09	0,2	4,7	32,9
Qazax-Tovuz	0,23	3,03	0,6	4,0	29,7
Quba-Xaçmaz	0,20	3,72	0,5	4,5	32,2
Lənkəran-Astara	0,17	2,54	0,2	3,4	27,9
Mərkəzi-Aran	0,24	2,68	0,4	3,9	30,1
Mil-Muğan	0,15	2,45	0,2	3,6	26,6
Şəki-Zaqatala	0,35	2,82	0,5	3,3	26,2
Şərqi-Zəngəzur	0,20	2,30	0,3	5,27	13,4
Şirvan-Səlyan	0,28	1,93	0,4	2,85	27,5
Mənbə: P.Həsənov, M.Ağayeva “Azərbaycanda həyat keyfiyyəti – 2020: inklüziv inkişafa doğru”, Bakı, “Elm və Bilik”2021.					

İqtisadi rayonlar üzrə əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən kitabxana sayına görə Qarabağ və Şərgi Zəngəzur lider olmuşdur. Şəhər və rayonlar üzrə Xankəndi 1-ci yerdə, Laçın və Kəlbəcər isə 5 və 6-cı yerdə sıralanmışlar. Hər 10 min nəfərə düşən kitab fondunun sayına görə də orta göstəricidən 10 dəfədən çox Xankəndi şəhəri lider olmuşdur. İqtisadi rayonun digər inzibati vahidlərində adıçəkilən göstərici bir o qədər də yüksək olmamasına baxmayaraq, məhz Xankəndi şəhərinin hesabına Qarabağ 3-cü yerdə qərarlaşmışdır (cədvəl 2.1.3).

Bütün bu faktlar onu göstərir ki, hələ də ölkəmizin iqtisadi rayonlarında mədəniyyət işinin təşkili insanların istəyinə uyğun təşkil edilməmişdir. Mədəniyyət obyektlərində təqdim edilən xidmətlər baxışları gündən-günə dəyişən insanların tələbləri ilə uzlaşmır. Deməli, bu sahədə köklü dəyişikliklərə ehtiyac duyulur.

2.2. Kütləvi kitabxanaların fəaliyyəti

Kütləvi kitabxanalar mədəniyyət sahəsinin əsas infrastruktur obyektlərindən biri olub, elmi-tədqiqat işi ilə məşğul olan, dünya klassiklərinin əsərləri, tarixi sənədlərin məlumatlarını əldə etməyə çalışan oxucuların mütləq və fikir mübadiləsi aparılan qədim məbəddir. Lakin təəssüflə qeyd etmək lazım gəlir ki, təkcə 2010-2020-ci illərdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kitabxanaların sayı 1452 vahid, o cümlədən şəhər yerlərində 250 vahid, kənd yerlərində isə - 1202 vahid, kitabxana fondunda nüsxələrin sayı 7,1 mln., o cümlədən şəhər yerlərində 4 mln, kənd yerlərində 3,1 mln. azalmışdır. Nəticədə əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən kitabxana fondunun nüsxələri də uyğun olaraq: 1681, 1802 və 1471 nüsxə azlıq təşkil etmişdir. Qeyd edilən illər ərzində kitabxana işçilərinin sayı əsasən kənd yerləri hesabına 194 nəfər və yaxud 2,4% azalmışdır (cədvəl 2.2.1).

Araşdırmalar göstərir ki, 2020-ci ildə fəaliyyətdə olan kütləvi kitabxanaların 98,9%-zi – Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyindədir. Orada 2020-ci ildə çalışan bütün işçilərin 9,8%-zi kitabxana üzrə ali, 22,5%-zi – orta ixtisas təhsilinə; 13,4%-zi isə - qeyri kitabxana ixtisasına malik ali təhsillidir. Deməli, orada çalışan işçilərin 54,3%-zinin orta ixtisas və ali təhsili yoxdur. Bu - ən çox kənd kitabxanaları üçün xarakterikdir. Belə ki, orada çalışanların 66,2%-zi xüsusi ixtisasa malik deyillər [13; s.410].

Araşdırmalar göstərir ki, Mədəniyyət Nazirliyi sistemi üzrə mövcud olan 790 kitabxana və yaxud ölkə üzrə bütün kitabxanaların 27,3%-nin əsaslı təmirə ehtiyacı vardır; 24 kitabxana (0,8%) – qəza vəziyyətindədir. Şəhər yerlərində həmin nisbət uyğun olaraq: 35,4% və 0,3% təşkil edir. Kənd yerlərində qeydiyyatda olan 2512 kütləvi kitabxanalardan 656-vahidi və ya 26%-zinin əsaslı təmirə ehtiyacı olduğu halda 23 vahidi (0,9%-zi) qəza vəziyyətindədir [13; s.411]. Aparılan müqayisəli təhlil göstərir ki, analoji vəziyyət klub müəssisələri üçün də xarakterikdir. Orada çalışan işçilərin sayı təhlilin əhatə etdiyi dövrdə 2 dəfə, müəssisələrin sayı

isə - 1123 vahid azalmışdır. Həmin müəssisələrin 36,9%-nin əsaslı təmirə ehtiyacı vardır; 3,6%-zi isə - qəzalı vəziyyətdədir. [13; s.415-418]. Bütün bu faktlar onu göstərir ki, Mədəniyyət Nazirliyi həmin obyektlərin bərpası üçün daha təsirli tədbirlər görməlidir.

Azərbaycanda kütləvi kitabxanaların fəaliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilər.

Cədvəl 2.2.1.

Göstəricilər	İllər					2020	2000-2020-ci illərdə artım tempi, faizlə
	2000	2005	2010	2015	2019		
Kitabxanaların sayı-cəmi	4374	4004	3947	3242	2927	2922	66,8
O cümlədən:							
Şəhər yerlərində	660	624	642	462	410	410	62,1
Kənd yerlərində	3714	3380	3305	2780	2517	2512	67,6
Kitabxana fondu-cəmi, milyon nüsxə	38,7	36,6	36,1	32,6	31,6	31,6	81,7
O cümlədən:							
Şəhər yerlərində	19,9	17,9	17,8	16,1	15,8	15,9	79,9
Kənd yerlərində	18,8	18,7	18,3	16,5	15,8	15,7	83,5
Əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən kitabxana fondu,nüsxə	4841	4340	4012	3403	3174	3160	65,3
O cümlədən:							
Şəhər yerlərində	4775	3921	3676	3129	2967	2973	62,3
Kənd yerlərində	4763	4690	4280	3622	3324	3292	69,2
Kütləvi kitabxanalarda işçilərin sayı-cəmi,nəfər	8242	7832	7607	8524	7945	8048	97,6
O cümlədən:							
Şəhər yerlərində	3872	3827	3754	3836	3737	3874	100,1
Kənd yerlərində	4370	4005	3853	4688	4208	4174	95,5
Mənbə: Azərbaycanca təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı,” DSK”, 2021, s. 407,410.							

Çıxış yolu kimi optimal variantlardan biri – həmin obyektlərin təyinatını dəyişmədən özəlləşdirilməsidir.

2.3. Kinoteatrların fəaliyyəti

Rəsmi statistik məlumatlara görə, 2005-2020-ci illərdə Azərbaycanda kinoteatrların sayı 16 vahid azalmış və 2021-ci ilin əvvəlində 5 vahid təşkil etmişdir. Onlardan 2-si – dövlət, 3 isə - qeyri-dövlət mülkiyyətindədir. Həmin dövrdə özəl

kinozallarda yerlərin sayı 24,7 dəfə, oraya gələn tamaşaçıların sayı 2,96 dəfə artdığından əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən tamaşaçıların sayı da 2,4 dəfə artmışdır. Lakin bu göstərici 2019-cu ildə daha yüksək olmuşdur (cədvəl 2.3.1).

Azərbaycanda kinoteatrların fəaliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilər.

Cədvəl 2.3.1.

Göstəricilər	İ l l ə r					2000-2020-ci illərdə artım tempi, faizlə
	2005	2010	2015	2019	2020	
Kinoteatr müəssisələrinin sayı-cəmi	21	9	10	5	5	23,8
o cümlədən: dövlət	20	8	5	2	2	10,0
qeyri-dövlət	1	1	5	3	3	3 dəfə
Kinozalların sayı-cəmi	...	12	28	61	61	x
O cümlədən: Dövlət	...	9	8	5	5	x
Qeyri-dövlət	...	3	20	56	56	x
Kinozallarda yerlərin sayı-cəmi	11896	3378	4633	10149	10149	85,3
O cümlədən: Dövlət	1152	3032	1807	1083	1083	9,4
Qeyri-dövlət	367	346	2826	9066	9066	24,7 dəfə
Kinoseanslara gələn tamaşaçıların sayı, min nəfər	115,4	83,4	559,4	1640,3	342,3	2,96 dəfə
O cümlədən: Dövlət	79,1	20,9	165,0	62,4	13,1	16,6
Qeyri-dövlət	36,3	62,5	394,4	1577,9	329,2	9,1 dəfə
Əhalinin hər 1000 nəfərinə kinoseanslara gələn tamaşaçıların sayı	14	9	59	166	34	2,4 dəfə
Mənbə: Azərbaycanca təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı, "DSK", 2021, s. 421.						

Hesablamalar göstərir ki, kinoteatrlarda göstərilən filmlərin sayı 2005-ci ildə 1084 vahiddən 2019-cu ildə 708 vahidə enmiş, 2020-ci ildə isə - COVID-19 Pandemiyası ilə əlaqədar kəskin azalaraq – 140 vahid olmuşdur.

Müqayisəli təhlil göstərir ki, əgər 2005-ci ildə kinoteatrlarda nümayiş etdirilən filmlərin 63,6%-zi – xarici; 29,7%-zi milli və 6,7%-ni müştərək filmlər təşkil etmişdirsə, 2010-cu ildə həmin nisbət dəyişərək: 58,0%, 36,5% və 5,4%; 2015-ci ildə: 75,3%; 18,3% və 6,4% təşkil etmişdir. Lakin 2019-cu ildə nümayiş etdirilən filmlərin 83%-ni xarici; 17%-ni milli filmlər 2020-ci ildə isə - 81,5%-ni xarici,

18,5%-ni milli filmlərdən ibarət olmuşdur. Xarici filmlərin mütləq əksəriyyətini – ABŞ, Türkiyə, Rusiya, Fransa filmləri təşkil edir [13; s.421, 422].

Bu faktlar onu göstərir ki, ölkəmizdə müasir və aktual mövzulara dair milli filmlərin çəkilişinə və nümayişinə zəruri ehtiyac duyulur. Fikrimizcə, müştərək filmlərin, eləcə də Qarabağ müharibəsi qəhrəmanlarına dair filmlərin ərəsəyə gətirilməsi milli-mənəvi dəyərlər baxımından öz aktuallığını saxlamalıdır.

2.4. Peşəkar teatrların fəaliyyəti

Hazırda Azərbaycanda 24 peşəkar teatr fəaliyyət göstərir. Onlardan 19-uz və yaxud 65,5%-zi – dram, musiqili komediya və musiqili dram teatrları, 9-uz və ya 31%-zi Gənc tamaşaçılar, biri isə - opera və balet teatrıdır. Təhlil göstərir ki, 2000-2020-ci illərdə peşəkar teatrların sayının iki vahid və yaxud 107,4% artmasına baxmayaraq teatrlarda yerlərin sayı 1349 vahid azalmışdır ki, bu da əsasən dram və musiqili komediya teatrlarında mümkün olmuşdur. Orada aparılan əsaslı təmir və yenidənqurma işlərin nəticəsində yeni və daha komfortlu oturmaqların quraşdırılması sayların azaldılmasını şərtləşdirmişdir.

Qeyd edilən 2000-2019-cu illərdə teatra gələn tamaşaçıların sayı 280 min nəfər azalmışdır. Lakin 2020-ci ildə Pandemiya ilə əlaqədar tamaşaçıların sayı, əvvəlki ilə nisbətən 4,8 dəfə azalaraq 135 min nəfərə enmişdir. Kəskin azalma dram, musiqili komediya və gənc tamaşaçılar teatrları üçün xarakterik olmuşdur. Əgər 2000-ci ildə orta hesabla bir teatra gələn tamaşaçıların sayı il ərzində 34 min nəfər təşkil etmişdirsə, növbəti beşilliklərdə onların sayı 18-19 min nəfər arasında dəyişmiş, 2015-ci ildə - 27; 2019-cu ildə - 23; 2020-ci ildə isə 5000 nəfərə enmişdir. Bu göstərici üzrə nisbətən uğurlu nəticə opera və balet teatrında mümkün olmuşdur. Digər teatrlarda həmin göstərici orta çəki göstəricisinə yaxınlaşmışdır. Nəticədə əhalinin hər min nəfərinə teatra gələn tamaşaçıların sayı 2000-ci ildə 116 nəfərdən 2019-cu ildə 65 nəfərə, 2020-ci ildə isə - 14 nəfərə enmişdir (cədvəl 2.4.1). Həmin dövrdə teatrlarda göstərilən tamaşaların sayı 4,4 dəfə, o cümlədən opera və balet teatrında 5 dəfə, dram və musiqili komediya teatrında 3,8 dəfə və gənc tamaşaçılar teatrında 5,4 dəfə azalmışdır. Bu da orta hesabla bir teatra düşən tamaşaçıların sayının 2000-ci ildə 157 nəfərdən 2020-ci ildə - 33 nəfərə, opera və balet teatrında 217 nəfərdən – 43 nəfərə, gənc tamaşaçılar teatrında 271 nəfərdən 33 nəfərə enməsinə şərait yaratmışdır.

Ölkə əhalisi arasında aparılan sorğuların nəticəsindən məlum olmuşdur ki, teatra gələn tamaşaçıların əksəriyyəti orada yeni tamaşaların göstərilmədiyindən narazıdır. Bunu faktlar da sübut edir. Belə ki, əgər 2005-ci ildə yeni quruluşlu tamaşaların sayı 109 vahid təşkil etmişdirsə, sonrakı illərdə onların sayı azalan xətlə

Azərbaycanda peşəkar teatrların fəaliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilər.

Cədvəl 2.4.1.

Göstəricilər	İllər						2000-2020-ci illərdə artım tempi, faizlə
	2000	2005	2010	2015	2019	2020	
Teatrların sayı-cəmi	27	30	28	28	29	29	107,4
O cümlədən: opera və balet teatrları	1	1	1	1	1	1	100,0
dram, musiqili-komediya və musiqili dram teatrları	20	21	19	19	19	19	95,0
usaq və gənc tamaşaçılar teatrları	6	8	8	8	9	9	150,0
Teatrlarda yerlərin sayı-cəmi	9073	9549	8733	7918	7739	7724	85,1
o cümlədən: opera və balet teatrları	1068	1072	1072	1072	1072	1072	100,4
dram, musiqili-komediya və musiqili dram teatrları	6894	7281	6161	5441	5245	5230	75,8
usaq və gənc tamaşaçılar teatrları	1111	1196	1500	1405	1422	1422	128,0
Teatrlara gələn tamaşaçıların sayı-cəmi, min nəfər	925	544	540	752	645	135	14,6
o cümlədən: opera və balet teatrlarına	112	45	50	66	53	9	8,0
dram, musiqili-komediya və musiqili dram teatrları	602	378	321	510	421	86	14,3
usaq və gənc tamaşaçılar teatrlarına	211	121	169	176	171	40	19,0
Orta hesabla bir teatra gələn tamaşaçıların sayı, min nəfər	34	18	19	27	23	5	14,7
onlardan: opera və balet teatrlarına	112	45	50	66	53	9	8,0
dram, musiqili-komediya və musiqili dram teatrları	30	18	17	27	22	5	16,7
usaq və gənc tamaşaçılar teatrlarına	35	15	21	22	19	4	11,4
Əhalinin hər 1000 nəfərinə teatrlara gələn tamaşaçıların sayı	116	65	61	79	65	14	12,1

Mənbə: Azərbaycanca təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı, "DSK", 2021, s.425-426.

dəyişmiş və 2019-cu ildə 26; 2020-ci ildə isə - 18 tamaşaya enmişdir. Həmin illər ərzində əsaslı bərpa olunmuş tamaşaların sayının yüksək həddi 2010-cu ildə (27 tamaşa) müşahidə edilmişdir. Digər illərdə bərpa olunmuş tamaşaların sayı 3 vahidə enmişdir. Ən maraqlı hal odur ki, həmin tip tamaşalar opera və balet teatrları üçün xarakterik olmamışdır [13; s.427].

2.5. Konsert müəssisələrinin fəaliyyəti

Azərbaycanda 16 konsert müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Son 10 ildə onların sayı üç vahid artmışdır. Konsert müəssisələrinin 37,5%-ni müstəqil kollektivlər; 62,5%-ni isə - filarmoniyalar və konsert zalları təşkil edir. Həmin müəssisələrdə keçirilmiş konsertlərin sayı 2000-2020-ci illərdə 6,7 dəfə, o cümlədən filarmoniyalarda – 12 dəfə, musiqi kollektivlərində - 4,3 dəfə, konsert zallarında isə - 2,3 dəfə azalmışdır. Nəticədə, həmin konsertlərə gələn bütün tamaşaçıların sayı 280 min nəfər, o cümlədən filarmoniyalarda 133 min, konsert zallarında 124 min, müstəqil kollektivlərdə isə 23 min nəfər azalmışdır. Bu da həmin sferada əhalinin hər min nəfərinə düşən tamaşaçıların sayının 2000-2019-cu illərdə 43 nəfərdən 50 nəfərə çatmasını təmin etmiş, 2020-ci ildə isə - onların sayı əvvəlki ilə nisbətən 8,3 dəfə azalaraq – 6 nəfərə enmişdir (cədvəl 2.5.1).

Azərbaycanda konsert müəssisələrinin işini xarakterizə edən əsas göstəricilər.

Cədvəl 2.5.1.

Göstəricilər	İ l l ər						2000-2020-ci illərdə artım tempi, faizlə
	2000	2005	2010	2015	2019	2020	
Konsert müəssisələrinin sayı-cəmi	13	13	13	14	16	16	123,1
O cümlədən: filarmoniyalar	4	4	4	4	5	5	125,0
Konsrt zalları	2	2	3	5	5	5	2,5 dəfə
Müstəqil kollektivlər	7	7	6	5	6	6	85,7
Kecirilmiş konsertlərin sayı cəmi	1517	1150	1061	1418	1224	226	14,9
O cümlədən filarmoniyalar tərəfindən	994	659	607	854	573	83	8,4
Konsert zalları tərəfindən	106	100	126	310	347	46	43,4
Müstəqil kollektivlər tərəfindən	417	391	328	254	304	97	23,4
Konsertlərə gələn tamaşaçıların sayı-cəmi, min nəfər	339	259	277	401	495	59	17,4
O cümlədən: filarmoniyalara	163	91	127	178	114	30	18,4
Konsrt zallarına	140	136	109	166	297	16	11,4
Müstəqil kollektivlərə	36	32	41	57	84	13	36,1
Əhalinin hər 1000 nəfərinə	43	31	31	42	50	6	14,0
Mənbə: Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət. St atistik məcmuə. Bakı,” DSK”, 2021, s.431.							

2.6. Muzeylərin fəaliyyəti

Hazırda ölkəmizdə müxtəlif təyinatlı 240 muzey fəaliyyət göstərir. Onların sayı 2000-ci ilə nisbətən 85 vahid artmışdır. Muzeylərin 31,7%-zi – tarix, 28,8%-zi diyarşünaslıq; 17,5%-zi xatirə; 17,1%-zi incəsənət; 4,9%-zi isə digər təyinatlı muzeylərdir. Muzeylərə gələn ziyarətçilərin sayı bütünlükdə 2000-2020-ci illərdə 1,7 dəfə, o cümlədən xatirə muzeyləri üzrə 5,1 dəfə, diyarşünaslıq muzeylərində - 4,1 dəfə, incəsənət muzeylərində 3,3 dəfə azalmış, yalnız tarix muzeylərinə gələnlərin sayı – 3,4 dəfə çoxalmışdır. Bu dəyişiklik əhalinin hər min nəfərinə düşən ziyarətçilərinin sayının artıb–azalmasını da təmin etmişdir. Qeyd edilən illər ərzində muzeylərin fondu 188 min eksponat yeniləşmiş və yaxud 116,3% artmışdır.

Azərbaycanda muzeylərin fəaliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilər.

Cədvəl 2.6.1.

Göstəricilər	İllər						2000-2020-ci illərdə artım tempi, faizlə
	2000	2005	2010	2015	2019	2020	
Muzeylərin sayı-cəmi	155	163	226	234	239	240	154,8
O cümlədən: Tarix muzeyləri	14	15	67	76	76	76	5,4 dəfə
Xatirə muzeyləri	32	34	39	41	42	42	131,3
Diyarşünaslıq muzeyləri	63	67	69	67	68	69	109,5
incəsənət muzeyləri	37	37	39	39	41	41	110,8
Digər muzeylər	9	10	12	11	12	12	133,3
Muzeylərə gələn ziyarətçilərin sayı-cəmi, min nəfər	1196	1477	1804	2578	3343	711	59,4
O cümlədən: Tarix muzeylərinə	120	307	685	1408	1934	411	3,4 dəfə
Xatirə muzeylərinə	245	172	177	183	176	48	19,6
Diyarşünaslıq muzeylərinə	531	603	559	600	542	129	24,3
Incəsənət muzeylərinə	243	350	265	247	461	74	30,5
Digər muzeylərə	57	45	118	140	230	49	86,0
Əhalinin hər 1000 nəfərinə	150	176	202	270	337	71	47,3
Muzeylərin fondu – cəmi	1151	1072	1195	1295	1330	1339	116,3
O cümlədən: Tarix muzeylərinin	447	340	350	378	448	445	99,5
Xatirə muzeylərinin	82	82	101	119	125	125	152,4
Diyarşünaslıq muzeylərinin	317	274	301	329	326	334	105,4
Incəsənət muzeylərinin	189	211	229	240	246	247	130,7
Digər muzeylərin	116	165	214	229	185	188	162,1
Əsas fondun sayından: bərpası tələb olunanlar	77	88	84	65	53	55	71,4
İl ərzində nümayiş etdirilənlər	217	200	229	218	231	203	93,5
Mənbə: Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı, "DSK", 2021, s.435.							

Yüksək artım tempi, xatirə muzeyləri istisna olmaqla bütün digər muzeylər üçün xarakterik olmuşdur. İl ərzində muzey fondunn yalnız 17,4%-zi nümayiş etdirilir, eyni zamanda 55 min muzey eksponatının bərpasına ehtiyac duyulur (cədvəl 2.6.1). Həmin dövrdə muzey işçilərinin sayı 1632 nəfər və yaxud 161,1% artaraq 3585 nəfərə çatmışdır. Onların 78%-ni qadınlar təşkil edir.

İşçilərin 37,7%-zi tarix, 22,3%-zi- diyarşünaslıq; 21,2%-zi incəsənət, 12,6%-zi-xatirə və 9,2%-zi digər təyinatlı muzeylərdə çalışırlar. Muzey işçilərinin 50,2%-zi mütəxəssislərdir və onların sayı təhlil dövründə 2 dəfə artmışdır.

Fəaliyyətdə olan muzeylərin 226 vahidi və yaxud 94,2%-zi Mədəniyyət Nazirliyinin; 1,7%-zi AMEA-nın; 1,3%-zi – Nazirlər Kabinetinin, yerdə qalan 2,8%-zi – Təhsil, Səhiyyə, Kənd Təsərrüfatı, Fövqəladə Hallar, Ekologiya və Təbii Sərvətlər, Daxili İşlər Nazirliklərinin, Dövlət Neft Şirkətinin tabeliyindədir. Ölkəmizdə yalnız bir özəl muzey mövcuddur.

Hesablamalar göstərir ki, 2000-2019-cu illərdə bütün növ muzeylərdə elmi-maarifləndirmə mövzusunda keçirilən mühazirələrin sayı 2,2 dəfə, muzeylərdə təşkil olunan sərgilərin sayı – 2,4 dəfə, ekskursiyaların sayı 5,1 dəfə, muzeylərdən kənarda təşkil edilən sərgilərin sayı – 157,6% artmışdır. Lakin 2020-ci ildə COVID-19 Pandemiyası ilə əlaqədar elan edilən karantin rejimi muzeylərdə keçirilən mühazirələrin sayının 2019-cu ilə nisbətən 47%; sərgilərin sayının 65%; ekskursiyalarının sayının isə - 4,6 dəfə azalmasına səbəb olmuşdur.

Bizim fikrimizcə, yaxın gələcəkdə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən muzeylərin işini canlandırmaq üçün özəl muzeylərin sayının artırılması, inzibati rayonlarda muzey fondunun genişləndirilməsi, muzeydə çalışan qadın mütəxəssislərin sayının artırılmasına dair təsirli tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. AMEA-nın strukturundakı muzeylərin Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyinə verilməsi onların fəaliyyətini canlandıra bilər.

2.7. Sirk və heyvanat parkının fəaliyyəti

Azərbaycanda son 20 ildə yeganə sirk və heyvanat parkının sayında dəyişiklik olmamışdır. Lakin sirkdə tamaşaların və tamaşaçıların sayı ildən-ilə azalmışdır. Nəticədə, əgər 2000-ci ildə əhalini hər min nəfərindən 22-si sirk tamaşalarını ziyarət etmişdirsə, 2015-ci ildə onların sayı 13 nəfərə, 2012-ci ildə 9 nəfərə enmişdir. Həmin dövrdə heyvanat növlərinin sayı – 136,6%, onların nümunələrinin sayı isə - 185,2% artmışdır. Bu parka gələn ziyarətçilərin sayı 2000-2015-ci illər arasında 64 min nəfərlə - 121 min arasında olmaqla azalan xəttlə dəyişmiş, sonrakı 5 ildə onların sayı sıfıra enmişdir. Heyvanat parkında 20 il ərzində növlərin sayı 37 vahid, nümunələrin sayı isə 363 vahid çoxalmışdır. Heyvan növləri içərisində yüksək artım sürünənlər, məməlilər və balıqlar arasında mümkün

olmuşdur. Heyvan nümunələrinin sayı bütünlükdə 185,2% artmışdır. Yüksək artım suda-quruda yaşayanlar, balıqlar, sürünənlər, məməlilər, nisbətən aşağı səviyyədə artım quşlar arasında müşahidə edilir (cədvəl 2.7.1). Fikrimizcə, müasir dövrün çağırışları kontekstində sirk tamaşalarının sayının artırılmasına ehtiyac duyulur.

Azərbaycanda sirkətlərin və heyvanat parkların fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilər.

Cədvəl 2.7.1.

Göstəricilər	İ L L Ə R						2000-2020-ci illərdə artım tempi, faizlə
	2000	2005	2010	2015	2019	2020	
Şirkətlərin sayı	1	1	1	1	1	1	100,0
Tamaşaların sayı	139	93	120	115	81	24	17,3
Tamaşaçıların sayı,min nəfər	179	103	127	126	92	29	16,2
Əhalinin hər 1000 nəfərinə	22	12	14	13	9	3	13,6
Heyvanat parklarının sayı	1	1	1	1	1	1	100,0
Ümumi sahə,hektar	2,5	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	172,0
Heyvan növlərinin sayı	101	171	152	152	144	138	136,6
Heyvan nümunələrinin sayı	426	1350	1218	1108	1196	789	185,2
Heyvanat parkına gələn ziyarətçilərin sayı,min nəfər	64	93	121	72	-	-	x
Əhalinin hər 1000 nəfərinə	8	11	14	8	-	-	x
Heyvan növlərinin sayı-cəmi	101	171	152	152	144	138	136,6
O cümlədən: Suda-quruda yaşayanlar	1	4	1	1	1	1	100,0
Sürünənlər	6	7	9	12	11	8	133,3
Quşlar	56	71	62	59	56	56	100,0
Məməlilər	30	46	40	40	35	36	120,0
Balıqlar	8	39	40	40	41	25	3,1 dəfə
Digər	-	4	-	-	-	12	x
Heyvan nümunələrinin sayı-cəmi	426	1350	1218	1108	1196	789	185,2
O cümlədən: Suda-quruda yaşayanlar	1	24	2	2	2	3	3 dəfə
Sürünənlər	23	30	27	54	50	33	143,5
Quşlar	242	450	413	261	340	282	116,5
Məməlilər	115	160	142	157	150	156	135,7
Balıqlar	45	632	634	634	654	300	6,7 dəfə
Gigər	-	54	-	-	-	15	x
Mənbə: Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı,” DSK”, 2021, s. 441.							

Heyvanat parkına yeni növ canlıların gətirilməsi və bu sahədə reklam işinin gücləndirilməsi müsbət nəticələr verə bilər.

2.8. Mədəniyyət və istirahət parklarının fəaliyyəti

Azərbaycan Respublikasında rayonların, eləcə də Bakı şəhəri və ətraf qəsəbələrin sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramlarında yeni mədəniyyət və istirahət parklarının yaradılması, mövcud parkların əsaslı şəkildə təmir edilməsi tədbirləri geniş yer almışdır. Son 20 il ərzində Azərbaycanın inzibati rayonlarının mərkəzində, respublika tabeli şəhərlərdə, iri qəsəbələrdə, yaşayış sahələrində müasir tələblərə cavab verən istirahət parkları və güşələri tikilib əhalinin sərəncamına verilmişdir. Rəsmi statistik məlumata görə təkcə 2005-2020-ci illərdə ölkə ərazisində parkların sayı 25, mexanikləşdirilmiş attraksionların sayı 37, asudə vaxt obyektlərinin sayı isə - 150 vahid artmışdır.

Azərbaycanda mədəniyyət və istirahət parklarının, asudə vaxt obyektlərinin fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilər.

Cədvəl 2.8.1.

Göstəricilər	İ l l ə r						2000-2020-ci illərdə artım tempi, faizlə
	2000	2005	2010	2015	2019	2020	
Parkların sayı-cəmi	...	326	365	347	349	351	x
Mədəni-kütləvi və idman-sağlamlıq tədbirlərinin sayı	4108	4253	1645	1342	1336	909	22,1
Onlardan uşaqlar üçün	2047	2060	629	533	495	389	19,0
Attraksionların sayı: Mexanikləşdirilmiş	105	81	66	120	118	118	112,4
Oyun avtomatları və kompüter oyunları	126	79	42	66	89	87	69,1
Asudə vaxt obyektlərinin sayı	164	152	309	299	303	302	184,2
O cümlədən: Yaşıl estrada teatrları	25	24	15	18	18	17	68,0
Rəqs meydaçaları və zalları	20	20	20	32	44	44	2,2 dəfə
İdman qurğuları və meydançaları	18	24	33	35	33	68	3,8 dəfə
Videosalon, oyun avtomatları, kompüter oyunları, gənclər üçün asudə vaxt obyektləri	63	43	62	85	37	36	57,1
Digər	38	41	179	129	171	137	3,6 dəfə
Asudə vaxt obyektlərinin ümumi sayından parkların ərazisində yerləşənələrin sayı	150	144	282	277	273	270	1,8 dəfə
Mənbə: Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı," DSK", 2021, s. 445.							

Həmin dövrdə rəqs meydançaların və zalların sayı – 24, idman qurğuları və meydançaların sayı – 44, digər növ asudə vaxt obyektlərinin sayı – 96 vahid çoxalmışdır. Digər tərəfdən asudə vaxt obyektlərinin ümumi sayından parkların ərazisində yerləşən obyektlərin sayında da dinamik artım müşahidə edilmişdir (cədvəl 2.8.1).

Son illər yeni yaradılan və əsaslı təmirdən sonra istifadəyə verilən mədəniyyət və istirahət parkları içərisində: ümumi sahəsi beş hektar olan Biləcəri qəsəbəsi Dəmiryolçuların mədəniyyət və istirahət parkı, ərazisi 4,5 hektar olan Binəqədi rayonundakı Heydər Əliyev adına mədəniyyət və istirahət parkı, Zirə qəsəbəsində yerləşən müasir eko-park və mədəniyyət mərkəzi, Ağsu şəhərindəki mədəniyyət və istirahət parkı, Quba şəhərindəki Nizami adına mədəniyyət və istirahət parkı, Ağstafada Miniatur Azərbaycan parkı, Şirvanda M.Füzuli adına istirahət parkı, Sumqayıt şəhərində Nəsimi adına mədəniyyət və istirahət parkı, Bakı şəhərinin Xətai rayonunda “Nizami Gəncəvi” adına mədəniyyət və istirahət parkı, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisindəki üç yeni istirahət parkı və başqaları öz yerli arxitektura inciləri, tərtibatı, istirahət avadanlıqları ilə təchizatı, ekoloji durumu ilə göz oxşayır.

Yeni parkların yaradılması orada daimi və mövsümi xarakterli yeni iş yerlərinin təşkilinə də təminat yaratmışdır. Əgər 2005-ci ildə ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən mədəniyyət və istirahət parklarında 316 nəfər işçi çalışmışdırsa, 2015-ci ildə onların sayı 1448 nəfərə çatmış, sonrakı illərdə nisbətən azalaraq, 2020-ci ildə 1204 nəfər təşkil etmişdir. Onların 375 nəfərini və yaxud 31,2%-ni mədəni-maarif işçilərindən ibarətdir. Həmin işçilərin 22,9%-zi – ali; 68,8%-zi isə - orta ixtisas təhsilinə malikdirlər [13; s.446].

Müşahidələr göstərir ki, ölkə ərazisində mövcud olan mədəniyyət və istirahət parklarının fəaliyyəti mövsümi xarakter daşıyır. Qış aylarında həmin parklarda istirahət edənlərin sayı məhdudlaşır. Odur ki, parklarda xidmət xarakterli obyektlərin təşkilinə üstünlük verilməlidir. Parklar ilin bütün mövsümlərində uşaqlar, gənclər və yaşlılar üçün cəlbedici olmalıdır.

2.9. Uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəblərinin fəaliyyəti

Qədim tarixi ənənələrə malik Azərbaycanda klassik musiqinin, incəsənətin və rəssamlığın inkişafı üçün geniş infrastruktur mövcuddur. Ölkəmizdə çoxsaylı musiqi təhsil ocaqları, konsert salonları, rəssamlıq məktəbləri fəaliyyət göstərir. Onların sayı 2021-ci ilin əvvəllərində 236-ya çatmışdır. Bu məktəblərin 183-ü və ya 77,5%-zi uşaq – musiqi, 53-ü və ya 22,5%-zi incəsənət və rəssamlıq məktəbləridir.

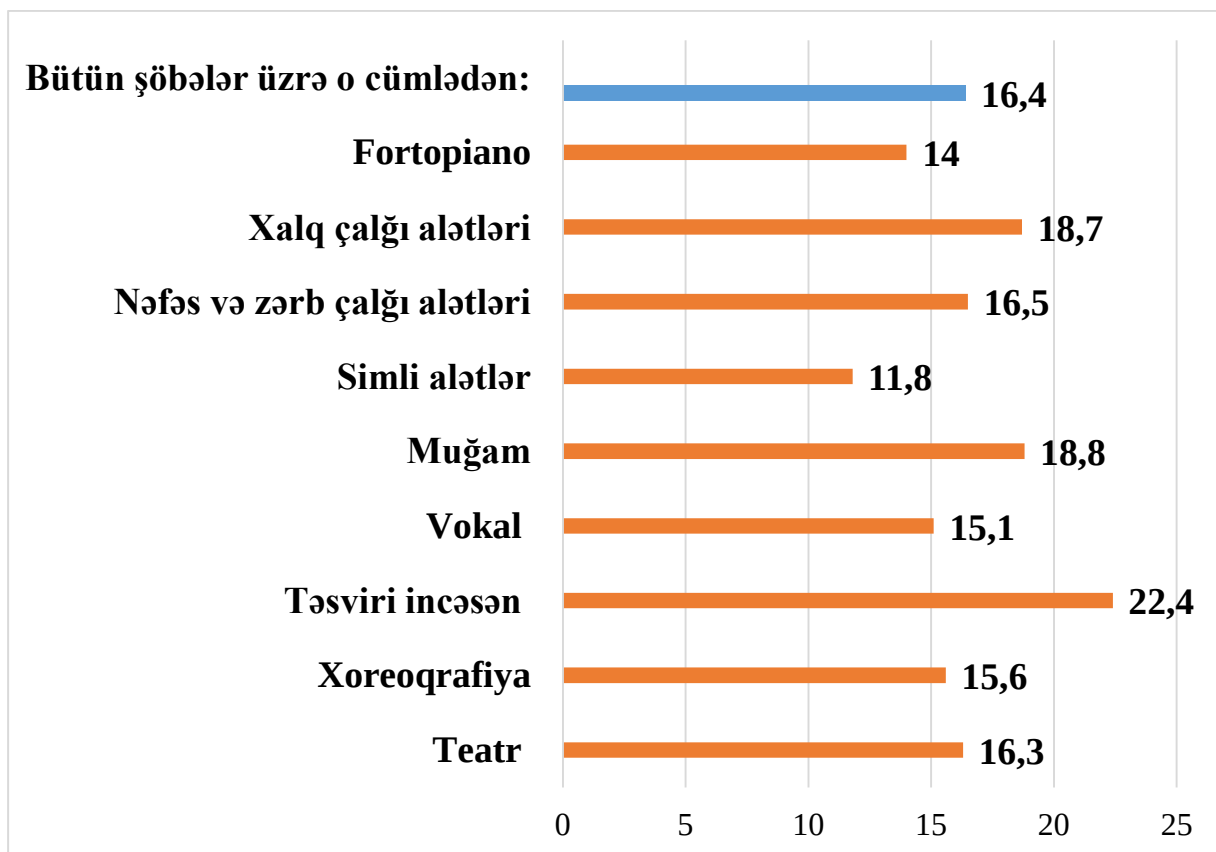
Azərbaycanın Mədəniyyət Nazirliyi sistemində Uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəblərinin fəaliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilər.

Cədvəl 2.9.1.

Göstəricilər	İ l l ə r						2000-2020-ci illərdə artım tempi, faizlə
	2000 2001	2005 2006	2010 2011	2015 2016	2019 2020	2020 2021	
Uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəblərinin sayı-cəmi	231	234	237	238	238	236	102,2
o cümlədən: məktəblərin növlərinə görə uşaq musiqi məktəbləri	184	183	184	184	184	183	99,5
onlarda şagirdlərin sayı,nəfər	51229	52985	51648	49220	44907	43582	85,1
Uşaq musiqi məktəblərinin ümumi sayından kənd yerlərində	78	78	76	68	68	68	87,2
onlarda şagirdlərin sayı,nəfər	14152	15226	14322	12205	10392	10251	72,4
incəsənət və rəssamlıq məktəbləri	47	51	53	54	54	53	112,8
onlarda şagirdlərin sayı,nəfər	17870	19020	19124	18976	17386	16807	94,1
Uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəblərinin sayı-cəmi	69099	72005	70772	68196	62293	60389	87,4
o cümlədən: şöbələr üzrə fortopiano	33733	32430	32423	30947	29238	28573	84,7
xalq çalğı alətləri (tar,kamança,saz,səs-muğam,kanon, qarmon,nağara,balaban)	28274	30466	28490	26326	22738	21826	77,2
nəfəs və zərb çalğı alətləri (fleyta klarnet, truba,buba,baraban və s)	2408	2997	1103	1289	1146	1004	41,7
simli alətlər (skripka, violonçel)	2150	2081	2809	3165	3037	3006	139,8
Muğam	-	1697	3159	3227	2884	2769	X
Vokal	-	366	249	294	355	378	X
Xor	1028	-	-	-	-	-	X
akkordeon	-	77	59	18	12	7	X
gitara	-	153	132	109	70	54	X
təsviri incəsənət	668	1105	1413	1502	1544	1522	2,3 dəfə
xoreoqrafiya	604	633	923	1188	1136	1139	188,6
teatr	234	-	12	131	153	111	47,4
Mənbə: Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı,” DSK”, 2021, s.457-458.							

Həmin məktəblərdə 60 mindən çox şagird təhsil alır. Onların 47,2%-zi fortepiano; 36,2%-zi – xalq çalğı alətləri; 5%-zi simli alətlər; 4,6%-muğam; 2,5%-zi təsviri incəsənət; 1,9%-zi xoreoqrafiya; 1,7%-zi nəfəs və zərb çalğı alətləri ixtisasları üzrə təhsil alırlar (cədvəl 2.9.1). Hesablamalar göstərir ki, 2010-2020-ci illər ərzində simli alətlər, təsviri incəsənət və xoreoqrafiya ixtisasları istisna olmaqla digər şöbələrdə şagirdlərin sayı ildən ilə azalmaqdadır.

Həmin təyinatlı məktəblərin 56,8%-nin əsaslı təmirə ehtiyacı vardır, 5 məktəb qəzalılı vəziyyətdədir. Görünür bu faktlar buraxılış siniflərində şagirdlərin qəbul olunanlarla müqayisədə sayının azalmasına birbaşa təsir göstərmişdir. Lakin digər obyektiv və subyektiv səbəbləri də istisna etmək olmaz. Hesablamalar göstərir ki, həmin qrup məktəblərə qəbul olanların son mərhələdə yalnız 16,4%-zi təhsilini başa vururlar. Bu göstəricinin ən aşağı həddi simli alətlər (11,8%) və Forte-piano (14,0%); yüksək həddi isə - təsviri incəsənət (22,4%); muğam (18,8%) və xalq çalğı alətləri (18,7%) bölmələri üçün xarakterik olmuşdur (diaqram 2.9.1).

Diaqram 2.9.1. Azərbaycanın Mədəniyyət Nazirliyi sistemi üzrə uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəblərinin buraxılış siniflərində şagirdlərin ümumi qəbul olanların tərkibindəki xüsusi çəkisi (rəsmi statistik məlumatlar əsasında hesablanmışdır).

3. AZƏRBAYCANIN TARİXİ-MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ VƏ MƏDƏNİYYƏT QORUQLARI

3.1. Daşınmaz tarixi mədəniyyət abidələri

Füsunkar təbiəti, zəngin təbii sərvətləri, qədim tarixi memarlıq abidələri ilə seçilən. Cənubi Qafqazda Avropa ilə Asiya qitəsi arasında yerləşən, qədim yaşayış məkanı sayılan Azərbaycan coxəsrlilik tarixə malik maddi, mədəniyyət nümunələri ilə zəngin ölkədir. Dövlət mühafizəsinə götürülmüş tarixi və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcəsinə görə hələ 2021-ci ildə aparılan bölgüsünə əsasən ölkə ərazisində 5693 abidə dövlət mühafizəsindədir. Hazırda 17-si Mədəniyyət Nazirliyinin, 7-si Dövlət Turizm Agentliyinin tabeliyində olmaqla, eləcə də “İçərişəhər” Dövlət Tarixi Memarlıq Abidəsi nəzərə alınmaqla, 25 qoruq və 1534 müxtəlif təyinatlı obyektlər mövcuddur. Onların 1,6%-zi dünya, 27,9%-zi ölkə və 70,6%-zi isə - yerli əhəmiyyətə malikdir. Bütün abidələrin 55,1%-zi memarlıq; 12,5%-zi arxeoloji; 3,9%-zi tarixi, 2,8%-zi – heykəltəraşlıq, yerdə qalan 25,7%-zi isə - dekorativ, monumental, bağ-park. tətbiqi sənət təyinatlıdır [13; s.449].

Binlarla yanaşı Azərbaycan Respublikasının ərazisində böyük sayda daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələri vardır. Müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblərdən onların sayı 2010-2020-ci illərdə 615 vahid azalmışdır. Sayı azalanlar əsasən yerli əhəmiyyətə malik memarlıq, dekorativ və tətbiqi sənət abidələri üçün xarakterikdir. Həmin dövrdə arxeoloji və memarlıq xarakterli dünya əhəmiyyətli daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələrinin sayı 102 vahidə, ölkə əhəmiyyətli eyni təyinatlı abidələrin sayı isə - 87 vahid artaraq 2121 vahidə çatmışdır. Yerli əhəmiyyətli 3470 daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələrinin 68,3%-ni memarlıq, 23,9% arxeoloji, 8,7% isə - adları yuxarıda çəkilən digər abidələr təşkil etmişdir (cədvəl 3.1.1).

Azərbaycanda son 15 ildə qeyri—neft sektorunun inkişafı baxımından aparılan sistemli islahatlar kontekstində milli mədəni irsin qorunması məqsədilə ölkə Prezidentinin 2013-cü il 27 dekabr tarixli Sərəncamı ilə “Daşınmaz tarixi və mədəniyyət obyektlərinin bərpası, qorunması, tarixi və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı” [5] qəbul edilmiş, Nazirlər Kabineti tərəfindən “Abidə qoruqlarının nümunəvi əsasnaməsi” təsdiq olunmuşdur. Həmin hüquqi sənədlərdə nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi və qaydalara riayət olunması baxımından “Yanardağ” dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruğu, “Atəşgah məbədi” dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu, “Kiçikçidağ” dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu və “Xanlıq” dövlət tarixi memarlıq və etnoqrafiya qoruğu yaradılmışdır. 2000-ci ildə “İçərişəhər” dövlət tarix-memarlıq qoruğu, o cümlədən Şirvanşahlar sarayı kompleksi və Qız qalası, 2007-ci

ildə "Qobustan" dövlət tarixi-bədii qoruğu YUNESKO-nun Dünya Mədəni İrs Siyahısına daxil edilmişdir.

Azərbaycanda dövlət mühafizəsində olan daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələri haqqında məlumat.

Cədvəl 3.1.1.

Göstəricilər	İ l l ə r				2010-2020-ci illərdə artım tempi, faizlə
	2010	2015	2019	2020	
Daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələrinin sayı-cəmi	6308	6308	6036	5693	90,3
O cümlədən arxeoloji	2044	2044	2550	2542	124,4
memarlıq	3860	3860	3086	2766	71,7
Bağ-park, monumental və xatirə abidələri	196	196	223	216	110,2
Dekorativ, tətbiqi sənət abidələri	208	208	177	169	81,3
Onlardan:					
Dünya əhəmiyyətli daşınmaz tarix-mədəniyyət abidələri	65	65	101	102	157,0
O cümlədən: Arxeoloji	44	44	80	80	181,8
Memarlıq	21	21	21	22	104,8
Ölkə əhəmiyyətli daşınmaz tarix-mədəniyyət abidələri	2034	2034	2145	2121	104,3
O cümlədən : Arxeoloji	1616	1616	1671	1663	103,0
Memarlıq	359	359	387	374	104,2
Bağ-park, monumental və xatirə abidələri	59	59	87	84	142,4
Yerli əhəmiyyətli daşınmaz tarix-mədəniyyət abidələri	4209	4209	3790	3470	82,5
O cümlədən: Arxeoloji	384	384	799	799	2,1 dəfə
Memarlıq	3480	3480	2678	2370	68,1
Bağ-park, monumental və xatirə abidələri	137	137	136	132	96,5
Dekorativ, tətbiqi sənət abidələri	208	208	177	169	81,3
Mənbə: Azərbaycanca təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı, "DSK", 2021, s. 453.					

"Qobustan" dövlət tarixi-bədii qoruğunun əhəmiyyəti nəzərə alınaraq "Qobustan dövlət tarixi-bədii qoruğu ərazisində yerləşən tarixi və mədəni sərvətlərin qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 11 iyun tarixli 2213 nömrəli Sərəncamı imzalanmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 6 noyabr tarixli 172 nömrəli Qərarı ilə "Qobustan" dövlət tarixi-bədii qoruğuna milli qoruq statusu verilmişdir.

"Qala"dövlət tarix-etnoqrafiya qoruğunun ərazisində Heydər Əliyev Fondu tərəfindən yaradılan "Qala" arxeoloji-etnoqrafik muzey kompleksi Azərbaycanın tarixi keçmişini qoruyub saxlamaqla yanaşı, qoruğun turizm mərkəzlərindən birinə çevrilməsinə imkan yaradır.

Ölkə ərazisində yerləşən bir sıra abidələrdə, o cümlədən Bakı şəhərində "Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi", "Məhəmməd" məscidi, Kiçik karvansaray", "Bazar meydanı", "Məktəb-məscid", Şəki rayonunda "Şəki Xan Sarayı", qala divarları, "Kiş" alban məbədi, "Aşağı Karvansaray", "Şəkixanovların evi", Quba rayonunun Xınalıq kəndində Əbu-Müslüm və Xıdır Nəbi məscidləri, Naxçıvan şəhərində "Möminə Xatun", Şərur rayonunda "Qudi-Xatun" türbələri, Culfa rayonunda "Xanəgah" memarlıq kompleksi, Babək rayonunda "Əshab-ül-Kəhf" ziyarətgahı dini-mədəni abidə kompleksi, Qusar rayonunda "Şeyx Güneyd" türbəsi, Qax rayonunda "Kürmük" məbədi, "Sumuqqala" abidəsi, Gəncə şəhərində Nizami Gəncəvi məqbərəsi, Hacıqabul rayonunda "Pir Hüseyn" xanəgahı və digər mühüm tarixi-memarlıq əhəmiyyəti olan abidələrdə bərpa-konservasiya işləri başa çatdırılmış, bəzi abidələrin ətrafında sel sularından mühafizə üçün drenaj sistemi qurulmuş, ərazisi işıqlandırılmış, qoruqlara gedən magistral yollarda informasiya lövhələri və yol nişanları quraşdırılmışdır. Qoruqların bir qisminin maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsinin yerli xərclərindən mərkəzləşdirilmiş xərclərinə keçirilmişdir [5, s.1-2].

3.2. Qarabağın tarixi-memarlıq abidələri

Bəşər sivilizasiyasının ilkin meydana gəlmiş ərazilərindən biri də Azərbaycanın ayrılmaz güşəsi olan Qarabağ ərazisidir. Bu ərazilərdə demək olar ki, bütün dövrlərə aid abidələr mövcuddur. Qarabağda Azıx, Nağlar mağaraları, Xocalı kurqanları, Babadətvış, Qaraköpəktəpə yaşayış yerləri və abidələr Azərbaycanın arxeoloq alimləri tərəfindən tədqiq edilmişdir ki, onlar da Qarabağdakı abidələrin cüzi bir hissəsidir.

Azərbaycanın tanınmış tarixçi alimlərinin araşdırmalarında göstərilir ki, Qarabağ əraziləri Antik və Orta əsrlərdə Albaniyanın ən inkişaf etmiş vilayətlərindən biri olub. Bu ərazilərdə xristianlıq dövrünə aid coxsaylı memarlıq abidələri mövcud olmuş və onların bir hissəsi müasir dövrümüzə qədər qorunub saxlanılmışdır.

Hələ VII əsrdə Azərbaycanın Ərəb Xilafətinin tərkibinə daxil olması nəticəsində onun social-iqtisadi və siyasi həyatında böyük dəyişiklərə səbəb olmuş, islam dini tədricən Azərbaycanın bütün ərazilərində bərqərar edilmişdir. Bu dinin təsiri nəticəsində Azərbaycan memarlığında yeni üslub və tikinti texnikası tətbiq olunmağa başlamışdır.

XI-XII əsrlərdə Azərbaycan memarlığında Şirvan-Abşeron və Naxçıvan, Marağa mərtəbləri yaranmış və yeni memarlıq nümunələrinin meydana gəlmiş və Qarabağda həmin nümunələrdən istifadə edilərək çiy və bişmiş kərpic, əhəngdaşı, çaydaşı və qarışıq materiallar əsasında memarlıq nümunələri inşa edilmişdir. Qafqaz Albaniyasının Aşağı və Yuxarı Qarabağ ərazilərində İslamadan əvvəlki və sonrakı dövrlərdə çoxsaylı abidələr inşa edilmişdir. Onlara Füzuli rayonu ərazisində Şeyx Yaqub türbəsi (XII əsr), Qoç Əhməd kəndində Cümə məscidi, Əhmədililər kəndində Hacı Ələsgər məscidi, Mir Əli məscidi və XIV əsrə aid olan digər məbədləri, Babı kəndində yerləşən səkkiz güşəli Şeyx Yaqub (XIII əsr) türbəsini, Laçın rayonundakı Ağoqlan monastırı kompleksi (IX əsr), Amaras monastırı kompleksi (IV-IX-XII əsrlər), müqəddəs Yelisey məbədi kompleksi (V-XIV əsrlər) və Qandazar monastırı (1216-1240-cı illər) misal göstərmək olar.

Tarixi abidələr Qarabağın digər bölgələrində mövcudluğu diqqəti çəkir. Kəlbəcər rayonu Vəngil kəndi ərazisində yerləşən Gəncəsər monastırı 1216-1238 illərə aiddir. Həmin kənddə məşhur olan Xudavənd monastırı XIII əsr abidələri sırasında xüsusilə seçilir. Cəbrayıl rayonu ərazisində yerləşən məşhur abidələrdən biri də Xudafərin körpüləridir. Araz çayı üzərində salınan 11 aşırımlı körpü hicri tarixi ilə 15-ci (636-cı) ildə Məhəmməd Peyğəmbərin yaxın adamlarından biri - Bərk ibn Əbdəllah tərəfindən salınmışdır. Buna görə də “Xudafərin”, yəni “Allah yaratmış” körpü adlanır. On beş aşırımlı körpünü isə Karkar ticarət mərkəzinin yaxınlığında xeyriyyə məqsədilə Diya əl-Mülk Naxçıvani saldırmışdı.

Zəngilanın memarlıq abidələrindən biri də - Yəhya ibn Məhəmməd Əl-həcc Seyid Əlinin türbəsidir. Onun 678 yaşı var [29].

Qeyd edilənlərlə yanaşı Qarabağ ərazisində tarixin müxtəlif dövrlərində çoxsaylı dini tarixi və memarlıq abidələri tikilib istifadəyə verilmişdir. Onların içərisində: Əskəran qalası, Cəbrayıl rayonunda “Qız qalası”, Cəbrayılın Şıxlar kəndində türbə (1308), Ağdam bölgəsində Xaçın-Dərbənd kəndi yaxınlığında 12 küncü türbə, Ağdam Cümə məscidi (1870), Ağdamın Abdal-Gülablı kəndində hamam binası (XX əstin əvvəlləri), Ağdamın Şahbulaq məscidi, Bərdə şəhərindəki Tərtər çayı üzərində 12 tağlı körpü (XIV əsr), “Bərdə”, “Axsadan baba” türbələri (XIV əsr), Kərbəlayi Səfxan Qarabağı tərəfindən Bərdə şəhərində tikilmiş qoşa minarəli “İmamzadə” məscid kompleksi (1868), “Bahman Mirzə” türbəsi, Şuşa şəhərində səkkiz bucaqlı türbə, Pənah xan qalası, Natəvanın evi, Mamayı məscidi, Məşədi Şükür Mirseyid oğlunun məscidli karvansarayı, Culfalar məscidi, Hacı

Yusifli məscidi, Saatlı məscidi, Yuxarı Gövhərağa məscidi, Aşağı Gövhərağa məscidi (XIX əsr), Xan evi, gimnaziya binası, Laçın ərazisində Qarasaqqal türbəsi, Soltan baba türbəsi, Şeyx Əhməd türbəsi, Sarı Aşığın türbəsi (XV əsr), Cicimi kəndindəki türbələr, Quşçu kəndindən “Uşaq qalası”, “Böyük bulaq” abidəsi (XV-ci əsr), Həmzə Sultan Sarayı (1761) və başqalarını misal göstərmək olar.

XVIII əsrin ikinci yarısında Qarabağda Bayat Şahbulaq (Tərnəküt), Pənahadad (Şuşa) qalası salınmış və həmin qalalarda bazar, karvansaray, məscid, hamam və s. inşa edilmiş, Ağdamda imarətlər, Pənah xana və nəslinə aid günbəzlər tikilmişdir.

Qarabağ xanlığı dövründə bir çox qalalar (Bayat, Şahbulaq), tikilmiş, şəhər və qəsəbə tipli yaşayış məntəqələri yaranmışdır. Qarabağ xanlığının mərkəzi Şuşada yaşayış evlərinin, ictimai tikililərin interyerlərində divar naxışlarının gözəl və tipik nümunələri yaradılmışdır [30].

Qarabağ ərazisinin işğalda olduğu 30 il ərzində erməni vandalları tərəfindən yuxarıda qeyd olunan tarixi-memarlıq abidələri dağılıb, talan edilib. Qədim yaşayış məntəqələrindəki tarix, mədəniyyət və mənəviyyət abidələrimizə ciddi ziyan vurulub.

Qarabağ təkcə özünün dini-tarixi və memarlıq abidələri ilə deyil, xalçaları ilə də tarixin yaddaşına iz salmışdır.

Orta əsrlərdən məşhur olan Qarabağ xalçaları öz şöhrətini günümüzədək saxlamışdır. Qarabağ xalçaları qrupuna aid olan xalçalar adları və naxışları ilə seçilir. Qarabağ xalçaları Bərdə, Ağcabədi xalçaları olub birinci qrupa, Şuşa xalçaları adı altında ikinci qrupa, Cəbrayıl xalçaları adı altında üçüncü qrupa ayrılır.

Qarabağ xalçaçılıq sənətində qədim ənənə intensive olaraq davam etdirilmişdir. Qarabağın xalça sənəti XVII əsrin ikinci yarısından etibarən Şuşa şəhərində mərkəzləşmiş, daha geniş miqyasda inkişaf etməyə başlamışdır.

Bütün müsəlman şərqində olduğu kimi Azərbaycanda, o cümlədən Qarabağda orta əsrlərdə də mədəniyyət, elm və ədəbiyyat yüksək inkişaf dövrü keçirmişdir. Sonrakı dövrlərdə də Qarabağ mədəni mərkəz rolunu itirməmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 07 may tarixli Sərəncamı ilə Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilmişdir. Keçən bir il yarım ərzində Şuşa şəhərində quruculuq-adadlıq işləri geniş vüsət almış, dağılmış abidələrin bərpası mərhələlərlə icra edilərək çoxsaylı yerli və beynəlxalq miqyaslı mədəniyyət tədbirlərinin keçirilməsi ənənəvi xarakter almışdır. Heç şübhə etmirik ki, ən yaxın dövrlərdə Şuşa şəhəri müsəlman dünyasının Mədəniyyət Mərkəzinə, Qarabağın bütün bölgələri isə - çox növlü turizm məkanına çevriləcəkdir.

3.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə tarixi-memarlıq abidələri

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin, Baş Arxivlər İdarəsinin məlumatları əsasında tarixçi-alimlər tərəfindən tərtib edilən müfəssəl siyahıda

işğaldan azad edilən ərazilərdə bütünlükdə 535 memarlıq abidələrini olduğu vurğulanır. Onların 201 vahidi (37,6%-zi)- dini tarixi, 189 vahidi (35,3%-zi) – ziyarətgahlar, 145 (27,1%-zi) – tarixi memarlıq abidələridir (cədvəl 3.3.1).

İşğaldan azad edilmiş rayon və şəhərlərdə tarixi memarlıq abidələrinin sayı

Cədvəl 3.3.1.

İnzibati rayonları adları	Dini-tarixi abidələr	Ziyarətgahlar	Tarixi-memarlıq abidələri
Ağdam	14	22	7
Füzuli	17	18	10
Xocalı	17	6	16
Xankəndi	63	17	8
Şuşa	19	10	15
Cəbrayıl	5	46	22
Kəlbəcər	33	6	15
Qubadlı	9	21	16
Laçın	16	24	25
Zəngilan	8	19	11
Cəmi	201	189	145
Mənbə: Cədvəl N.Məmmədovun “İşğal altındakı tarixi-dini abidələrimiz” monoqrafiyasının məlumatları əsasında tərtib edilmişdir [19]			

Bütün tarixi-dini abidələrin 31,3%-zi Xocavənd; 16,4%-zi – Kəlbəcər; 9,5%-zi – Şuşa, hər biri 8,5% olmaqla – Füzuli, Xocalı və Laçın; 7,0%-zi Ağdam, 10,5%-zi isə - Qubadlı və Zəngilan rayonlarının ərazisindədir. Tarix-memarlıq abidələri - ən çox Laçın, Cəbrayıl, Xocalı, Kəlbəcər, Şuşa rayonlarında, ən az isə - Füzuli və Xocavənd rayonlarında yerləşmişdir.

Bütün ziyarətgahların 24,3% Cəbrayıl, 12,7%-zi – Laçın, 11,6%-zi Ağdam; 11,1%-zi Qubadlı, hər biri 10,1% olmaqla – Füzuli və Zəngilan; 5,3%-zi Şuşa, hər biri 3,2% olmaqla – Xocalı və Kəlbəcər rayonları üçün xarakterikdir.

Növbəti onilliklərdə qarşıya qoyulan başlıca vəzifələrdən biri – həmin dini və tarixi abidələri dövlətin, ictimai təşkilatların, beynəlxalq qurumların vəsaitləri, zəngin insanların ianələri hesabına bərpa edib əhalinin istifadəsinə və turistlərin ziyarətgahlarına çevirməkdən ibarətdir.

3.4. Şuşa mədəniyyəti və tarixi memarlıq abidələri

Şuşa şəhərinin təməli 1752-ci ildə görkəmli siyasi və dövlət xadimi Pənahəli xan Cavanşir tərəfindən qoyulmuşdur və 1756-1757-ci illərdə sıldırım qaya üzərində Şuşa qalası tikilib başa çatdırılmışdır. Azərbaycanda aparılan inzibati-ərazi islahatı

kontekstində Qarabağ əyalətinin mərkəzi hesab edilən Şuşa 1840-cı ildə qəza adlandırılmış və Kaspi vilayətinin tərkibinə daxil edilmişdir. Üç il sonra, yəni 1843-cü ilin may ayının 21-də Şuşa şəhərinin gerbi təsdiq olunmuşdur. Lakin hələ 36 il əvvəl, yəni 1807-ci ildə Şuşada ilk dövlət məktəbi təsis edilmiş, 1848-ci ildə isə orada ilk teatr tamaşaları göstərilmişdir [9, s.22]. XVIII əsrdə Şuşa şəhəri Azərbaycanın iqtisadiyyatında mühüm rol oynamış, çoxsaylı sənətkar məhəllələri yaradılmış, Şuşalı tacirlər isə - İranın müxtəlif şəhərləri və Rusiya ilə ticarət əlaqələri saxlayır, burada Pənahabadi adlanan gümüş sikkə zərb edilmişdir. Vaxtı ilə Şuşada 17 məhəllə vardı: Seyidli, Culfalar, Quyuşluq, Çuxur məhəllə, Dörd çinar, Dördlər qurdu, Hacı Yusifli, Çöl Qala, Qurdlar, Saatlı, Köçərli, Mamayı, Xoca Mərcanlı, Dəmirçilər, Hamamqabağı, Merdinli və Təzə məhəllə, Hər məhəllədə hamam, məscid və bulaq vardı.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Şuşa Qafqazın musiqi mərkəzinə çevrilmişdi. Şuşanı “Kiçik Paris”, “Qafqazın sənət məbədi”, “Azərbaycan musiqisinin beşiyi” və “Zaqafqaziyanın konservatoriyası” adlandırırdılar. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanca, o cümlədən Şuşada musiqi sənəti, ilk növbədə xanəndə və sazəndələr ustad-şeyird zəminində inkişaf etdirdisə, sonradan peşəkar musiqi təhsili daha geniş sahələri əhatə edərək, sistemləşdirilməyə və kütləviləşməyə doğru istiqamət götürmüşdü. O dövrdə Azərbaycanda bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin böyük əməyi sayəsində peşəkar musiqi təhsilinin bünövrəsi qoyulur [25].

Şərq ölkələrinin mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Şuşada hər biri əvəzsiz sənət nümunəsi olan Xan, Qaxal mağaraları, Şuşa qalası, Xurşudbanu Natavanın, artilleriya generalı Mehmandarovun, şair-rəssam Mir-Möhsün Nəvvabın ev muzeyləri, İbrahim xanın və onun qızı Qara Böyükxanımın qəsrləri, “Gəncə darvazaları”, Gövhər ağa məscidi, əsas ticarət mərkəzi olan “Rastabazar”, möhtəşəm qala divarları, memarlıq üslubu ilə inşa olunan digər tikililər şəhərə gələn qonaqları valeh etmişdir. Milli memarlıq üslubu ilə seçilən, orta əsrlər şəhərsalma sənətinin qiymətli abidəsi adlandırılan mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza, incəsənətimizə bəxş etdiyi tarixi şəxsiyyətləri ilə seçilən, muğamımızın beşiyi sayılan, Azərbaycan tarixinə Qasım bəy Zakir, Xurşudbanu Natəvan, Mir-Möhsün Nəvvab, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəmənlili, Firudin bəy Köçərli, Əhməd bəy Ağaoğlu kimi şəxsiyyətlər yetirən Qarabağın dilbər guşəsi olan Şuşa Şərqlilərə məxsus arxitekturası ilə də fərqlənir. Azərbaycanın alınmaz qalası, mədəniyyət məbədi olan bu qədim şəhər özü boyda tarixi abidədir. Şuşa Cabbar Qaryağdıoğlu, Qurban Pirimov, Üzeyir Hacıbəyli, Bülbül, Seyid Şuşinski, Rəşid Behbudov, Niyazi, Fikrət Əmirov, Süleyman Ələsgirov kimi incəsənət xadimlərinin vətəni olmuşdur. Dəniz səviyyəsindən 1403 metr hündürlükdə salınan bu şəhər Turşsu mədən suyu ilə də məşhur olmuş, kurort kimi qonaqların ən çox dincəldiyi məkana çevrilmişdir. Xarı bülbülün vətəni sayılan Şuşa bütün gözəlliyi ilə fərqləndiyindən həmişə kimlərsə göz dikdiyi məkana çevrilib [31].

Şuşada tarixi abidələr	Dini-tarixi abidələr	• Hacı Yusifli məscidi (XVIII) – Q.İsmayilov küçəsi(İNV № 5089) • Çöl Qala məscidi (XVIII əsr) – Keçmiş Kuybışev küç.(İNV № 5103) • Xoca Mərcanlı məscidi (XVIII əsr) – Sabir küç.(İNV № 5137) • Quyuşluq məscidi (XVIII əsr) – Keçmiş Şaumyan küç.(İNV № 5146) • Seyidli məscidi (XVIII əsr) – Keçmiş. Telman küç.(İNV № 5151) • Məscid (XVIII əsr) – Keçmiş Əmiryan küç.. Çuxurlu məhəlləsi(İNV № 5 068) • Mərdinli məscidi (XIX əsr) – A.Qaraşərov küç.(İNV № 5077) • Culfalar məscidi (XIX əsr) – Ü.Hacıbəyov küç.(İNV № 5092) • Köçərli məscidi (XIX əsr) – Keçmiş Sovet küç.(İNV № 5145) • Malibəyli məscidi (XIX əsr) – Malibəyli kəndi (İNV № 5056) • Alban kilsəsi (XIX əsr) – Qeybəli kəndi.(İNV № 5059) • Alban kilsəsi (XIX əsr) – Daşaltı kəndi.(İNV № 5057) • Kilsə qalıqları – Q.Pirimov küç .(İNV № 5041) • Qız monastırı (XVIII-XIX əsrlər)-Şuşa şəhəri, keçmiş Qorki k.üç • Qazançı kilsəsi (XIX əsr)-Haqverdiyev küç. .(İNV № 358) • .(İNV № 5057) uşa şəhəri, keçmiş • Qayıbalı məscidi - • Şirvan məscidi (XIX ısr)- • Yuxarı məscid mədrəsəsi (XVIII əsr) Vəzirov küç. .(İNV № 360) • Mədrəsə (XVIII əsr) – Keçmiş Krupskaya küç. .(İNV № 5042)
	Ziyarətgahlar	• Turbə - Şuşa Şəhəri.(İNV № 5042) ❖ Heydər türbəsi –Şuşa şəhəri (İNV № 340) ❖ Həzət Əli Qahası (Nəzir kahası ❖ Həzrət Abbas şəfa ocağı ❖ Saqqaxana və Pirgah pirləri ❖ Seyid Mirfəsih türbəsi ❖ Ağadadəli məhəlləsində Mir Mehdi ağanın ocağı ❖ Çuxur məhəlləsində iki minarəli şəfa ocağı ❖ Qasım ağanın ocağı ❖ Seyidli məhəlləsində Seyid Xəlil Seyid Əli oğlunun ocağı
	Tarixi-memarlıq abidələri	❖ Kurqan (tunc dövrü)-Şuşa şəhərinin şimal-qərbində(İNV № 1770) ❖ Şuşa və Şuşakənd daş qutusu qəbirlər (son tunc və ilk dəmir dövrü)- Şuşa şəhəri və Şuşa kəndinin yaxınlığında (İNV № 1771) ❖ Daş Qutusu nekropolu (dəmir dövrü)-Qarabulaq kəndi (İNV № 1773) ❖ Nekropol (son tunc və ilk dəmir dövrü)Dolanlar kəndi (İNV № 1774) ❖ Qala divarı(uzunluğu 8 kilometr, 1754 –cü il – Şuşa şəhəri) (İNV № 337) ❖ Pənah xanın sarayı (XVIII əsr)-Şuşa şəhəri (İNV № 338) ❖ Qara Böyük Xanım bürcü(XVIII əsr) Şuşa şəhəri (İNV № 339) ❖ Hacıquların malikanəsi (XVIII əsr) –Şuşa şəhəri (İNV № 341) ❖ Natəvanın evi (XVIII əsr)-Şuşa şəhəri Keçmiş Lenin küç. (İNV № 342) ❖ Əsəd bəyin evi (XVIII əsr) –Şuşa şəhəri. Keçmiş Vorosilov küç (İNV № 343 340) ❖ İkimərtəbəli karvansara (XIX əsr)- Şuşa şəhəri, mərkəzi meydan (İNV № 346) ❖ Mehmandarovların malikanə kompleksi:məscid, kişik yaşayış evi, böyük yaşayış evi (XVIII əsr)-Şuşa şəhəri (İNV № 347) ❖ İbrahim xanın bürcü(XVIII əsr)-Şuşa şəhəri (İNV № 348) ❖ İsa bulağı (XIX əsr) – Şuşa şəhərinin yaxınlığında (İNV № 349) ❖ İbrahim xanın qəsri (XVIII əsr)-Daşaltı kəndi (İNV № 350)

Şəkil 3.4.1. Şuşada tarixi-dini-memarlıq abidələri və ziyarətgahların təsnifatı

Mənbə 19, s.74-76]

Şuşa özünün tarixi inkişaf yolunda bir çox tarixi-dini memarlıq abidələri və ziyarətgahları ilə məşhur olmuşdur. Rəsmi dövlət qeydiyyatında olan həmin

abidələrin təsnifatı 3.4.1. sayılı şəkildə əks etdirilmişdir.

Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, XX əsr ərzində Şuşa üç dəfə (1905, 1920 və 1992) tamamilə yandırılmışdır. Sonuncu dəfə Şuşa şəhəri 1992-ci il may ayının 8-də erməni vandalları tərəfindən işğal edilmişdir. Onun işğalı nəticəsində azərbaycanlıların tarixi izlərini silmək məqsədilə vandallar 600-ə yaxın tarixi memarlıq abidəsini, o cümlədən Pənahəli xanın sarayını, Yuxarı Gövhər ağa məscidini, Aşağı Gövhər ağa məscidini, Xurşudbanu Ntəvanın evini və Molla Pənah Vaqifin məqbərəsini yerlə-yeksan etmiş, 7 məktəbəqədər uşaq müəssisəsini, 22 ümumtəhsil məktəbini, mədəni-maarif, kənd təsərrüfatı texnikumlarını, ortaixtisas musiqi məktəbini, 8 mədəniyyət evini, 22 klubu, 31 kitabxanını, 2 kinoteatrı, 8 muzeyi, o cümlədən Şuşa Tarix Muzeyi, Azərbaycan Xalça Muzeyinin Şuşa filialı və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyi, Qarabağ dövlət tarix muzeyi, turist bazasını, Qafqazda yeganə Şərq musiqi alətləri fabrikinə dağatmış, buradakı nadir sənət incilərini talamış və məhv etmişlər. Şəhərin tarixi muzeyinin 5 minədək əşyası peşəkar Azərbaycan musiqisinin banisi, bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun (300-dən çox əşya), müğənni Bülbülün (400-dək əşya), musiqiçi və rəssam Mir Möhsün Nəvvabın (100-də çox əşya) xatirə muzeylərinin fondları qarət edilmişdir [25].

Şuşanın abidələr şəhəri olduğunu vaxtı ilə söyləyən Ümummilli Lider Heydər Əliyev onun Azərbaycan üçün müstəsna əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək bildirmişdir ki, **“Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız isə Azərbaycan yoxdur”** Qarabağın tacı olan Şuşa şəhəri 2020-ci il noyabrın 8-də işğaldan azad edilərək tariximizə şanlı bir gün kimi yazıldı. Bu rəşadətli Azərbaycan Ordusunun sentyabrın 27-dən Qarabağda başladığı və 44 gün içərisində aparılan uğurlu əkshüvum əməliyyatlarının sırasında ən mühüm tarixi hadisə və böyük hərbi Qələbə oldu. Azərbaycanın hərbi-diplomatik uğurları, xüsusilə strateji əhəmiyyətli Şuşa şəhərinin azad edilməsi müharibənin sonrakı gedişinə və taleyinə ciddi təsir göstərdi. Əcdadlarımızdan bizə miras qalmış əziz, müqəddəs və qədim Şuşa şəhərinin 28 il, 6 aydan sonra rəşadətli Azərbaycan Ordusu tərəfindən işğaldan azad edilməsi müharibənin sonrakı gedişinə və taleyinə həlledici təsir göstərərək Zəfər günü kimi tariximizə yazıldı. Bu qələbə Azərbaycanın böyük hərbi-diplomatik uğuru və beynəlxalq birliyin Azərbaycana olan inamının, etimadının təzahürü, ölkəmizin, xüsusilə dövlət başçısının qlobal miqyasda olan nüfuzunun göstəricisidir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi kursunu uğurla davam etdirərək Azərbaycanın milli və dövlətçilik maraqlarını daim üstün tutan Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyev 2020-ci il noyabrın 8-də Şuşa şəhərinin azad olunması münasibətilə xalqa müraciətində demişdir: “İyirmi səkkiz il yarım işğal altında olan Şuşa azad edildi! Şuşa indi azaddır! Biz Şuşaya qayıtmışıq! Biz bu tarixi Qələbəni döyüş meydanında qzandıq. 2020-ci il noyabrın 8-i Azərbaycan tarixində əbədi qalacaqdır. Bu tarix əbədi yaşayacaq. Bu bizim şanlı Qələbəmizin, Zəfərimizin günüdür” [32].

Prezident İlham Əliyev 31 dekabr - Dünya Azərbaycanlıların həmrəyliyi günü və Yeni il münasibətilə Azərbaycan xalqına təbrikində 2022-ci ili Şuşa ili elan etdi.

Onun məhz zəfər və quruculuq ili olan 2021-ci ilin ardınca 2022-ci ilin “Şuşa ili” elan edilməsi haqqında Sərəncamı [10] bir daha dövlət başçısının qətiyyətinin və uzaqgörənliyinin nəticəsidir. Belə bir Sərəncam, əslində, Azərbaycanın tarixən mədəniyyət paytaxtı olan baxımdan çox önəmlidir. Bu il Şuşanın 270 illik Yubileyi təntənəli surətdə qeyd ediləcəkdir. Bu məqsədlə geniş tədbirlər planı təsdiq edilmiş və onlar uğurla həyata keçirilir. Əsas diqqət və resurslar ölkəmizin mədəniyyət paytaxtı olan Şuşanın bərpasına və yenidən qurulmasına yönəldilmişdir. Tədbirlər planına uyğun Mədəniyyət Nazirliyinin iştirakı ilə Şuşada Bülbülün Ev-Muzeyinin bərpasına dəstək verib. “Böyük Qayıdış – mədəniyyətin dirçəlişi” beynəlxalq konfransını təşkil edib. Eləcə də Heydər Əliyev Fondu ilə birlikdə Vəqif Poeziya Günləri, “Xarıbülbül” musiqi festivalı, Milli Musiqi Günü və Üzeyir Hacıbəyli Beynəlxalq Festivalının, Beynəlxalq Kulinariya Festivalının, Dünya Azərbaycanlılarının Zəfər qurultayının, “Qarabağın bərpası: yenidənqurma və inkişaf” sərgisinin, IX Qlobal Bakı Forumunun son panel iclası, “televiziya Muğam Müsabiqəsi – 2022-nin final mərhələsi və qaliblərin Qala-konserti, eləcə də digər çoxsaylı mədəni-kütləvi tədbirlərin Şuşada keçirilməsi mədəniyyətin Qarabağa qaytarılmasının bariz nümunələridir” [28].

Artıq Şuşa şəhərinin Baş planı da hazırlanmış və təsdiq olunmuşdur. Həmin plana əsasən şəhərdəki tarixi abidələrin əksəriyyəti bərpa prosesinə cəlb olunmuşdur. Şəhərin mərkəzində daha sıx, daha fəal həyat canlanacaq, orada 4-5 mərtəbəli yaşayış və ictimai işgüzar binalar inşa ediləcəkdir. Şəhərdə uzunluğu 36,2 kilometr olan mövcud yollarla yanaşı, həm də 17,6 kilometr yeni yolun inşası da nəzərdə tutulur. Həmçinin şəhərin baş planında ictimai dayanacaqların da yerləşmə yerləri müəyyən olunub.

Baş plan hazırlanarkən, şəhərin relyefinə uyğun olaraq yaşıllıqları və landşaftı qoruyub saxlamaq, onu inkişaf etdirmək məqsədilə yaşıl dəhlizlərin inşası da nəzərdə tutulmuşdur.

Şuşada ümumi sahəsi 46,765 kvadratmetr olacaq yeni yaşayış massivi 6 məhəllədən ibarət olacaq. Məhəllələr üzrə əhali sayı 2020 nəfər nəzərdə tutulur. Beləliklə yaşayış massivində 25 binanın olacağı planlaşdırılır. Binalar Şuşaya xas olan memarlıq üslubu ilə tikiləcəkdir [33].

Daha bir mühüm hədəf isə Qarabağın təhlükəsizliyini gücləndirməkdir. Şübhəsiz, Şuşaya kim nəzarət edirsə, Qarabağa da o nəzarət edir. Bu baxımdan Şuşanın qısa müddətdə bərpası və məskunlaşdırılması Qarabağın təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi baxımından çox önəmlidir. Digər tərəfdən, ölkəmizin gücünün və qüdrətinin göstəricisi olaraq Şuşanın tezliklə dirçəldilməsi və məskunlaşdırılması ermənilərin yaşadıkları ətraf kəndlərə xüsusilə bir addımlıqda olan Xankəndinə hərtərəfli təsir edəcək, bu ərazilərin Azərbaycanın sosial iqtisadi və hüquqi məkanına uyğunlaşdırılmasına yardımçı olacaqdır. Yəni başqa bir alternativ olmayan ermənilər ya Azərbaycanın qanunlarına hörmət edib reintegrasiya prosesinə qoşulacaq, ya da Konstitusiyasına əməl etmək istəmədikləri ölkəni tərk etməli olacaqlar.

TƏKLİF VƏ TÖVSIYƏLƏR

Azərbaycanda mədəniyyət sahələrinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolunu gücləndirmək, iqtisadiyyatda yaranan əlavə dəyərdə payını yüksəltmək üçün aşağıdakı əməli xarakterli təklif və tövsiyələrin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı:

- Sahədə əsas kapitala yönəldilən daxili və xarici investisiyaların məbləğinin artırılması, məqsədli investisiya və startap layihələrindən geniş istifadə etmək hesabına onun maddi-texniki bazasının müasir dövrün tələblərinə uyğun yenidən qurulması;
- Əsaslı təmirə ehtiyacı olan və qəzalılıq vəzəyətə düşən mədəniyyət obyektlərinin bərpa işi istiqamətində təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi, onların müasir mühəndis qurğuları və texnoloji sistemlərlə təchizatı, İKT-nin tətbiqi;
- TÜRKSÖY, İSESKO, İslam Konfransı Təşkilatlarına daxil olan, eləcə də MDB və Baltikyanı ölkələrin Qarabağ iqtisadiyyatının orada daşınmaz tarixi və mədəniyyət abidələrinin bərpa prosesinə cəlb edilməsi sahəsində birgə əməkdaşlığın genişləndirilməsi;
- Profillərini dəyişdirməmək şərti ilə mədəniyyət obyektlərinin özəlləşdirmə prosesinə cəlb edilməsi;
- Özəl muzeylərin sayının artırılması;
- İnzibati rayonlarda muzey fondunun genişləndirilməsi və bu sahədə təbliğat işinin intensivləşdirilməsi;
- AMEA-nın strukturunda olan muzeylərin Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyinə verilməsi;
- Muzeydə çalışan qadın mütəxəssislərin sayının artırılması;
- Şuşa şəhərində əhalinin tam məskunlaşması başa çatdıqdan sonra:
  - ❖ Rayonlarda bütün musiqi məktəblərinin fəaliyyətinin bərpa edilməsi;
  - ❖ Özəyi Konservatoriyasının filialı olmaqla orada bütün təyinatlı musiqi məktəbləri, yeni tikiləcək Muğam Evi, Musiqi alətləri istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlıq subyektləri, xalq çalğı alətləri orkestri və ansambları və s. olmaqla Musiqi Klasterinin yaradılması;
- Mədəniyyət iqtisadiyyatı üzrə magistratura və doktorantura səviyyəsində yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması;
- Ölkədə müasir dövrün tələblərinə cavab verən yeni səs yazma studiyalarının inşası;

- İlin payız-qış fəsilərində mədəniyyət və istirahət parklarında uşaqlar, gənclər və yaşlılar üçün xidmətin mütərəqqi növləri və formalarından istifadə etməklə sosial-infrastruktur obyektlərinin işinin səmərəli təşkili;
- Müasir dövrün çağırışlarına uyğun sirk tamaşalarının sayının artırılması;
- Heyvanat parkına yeni növ canlıların gətirilməsi və bu sahədə reklam işinin gücləndirilməsi;
- Qarabağ müharibəsinin qəhrəmanlarına həsr edilən filmlərin ərsəyə gətirilməsi;
- Mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi və əqli mülkiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması;
- Mədəniyyət və incəsənət sahələrinin idarə olunmasında yerli özünüidarəetmə orqanları ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi, alt-menecment və prodüserlik sistemlərinin formalaşdırılması;
- Mədəniyyət sahəsində davamlı liberallaşmanın aparılması, qeyri-hökumət təşkilatları və özəl sektorla əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;
- Mədəniyyətin və incəsənətin inkişafına dair inzibati rayonlar üzrə məqsədli proqramların işlənilməsi və icrasının təmin edilməsi;
- Ölkə ərazisində mövcud olan dünya əhəmiyyətli mədəni irs obyektlərinin qorunması, bərpası və inkişaf etdirilməsi;
- Mədəniyyətlərarası dialoqun dəstəklənməsi, qabaqcıl təcrübələrin və yeni texnologiyaların beynəlxalq mübadiləsi işinin davam etdirilməsi;
- Qeyri-mədəni irsin qorunması məqsədilə milli musiqi və rəqslərin təşviqi, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrin qorunması, yerlərdə xalq oyunu və tamaşalarının bərpası, xalq tətbiqi sənətinin inkişaf etdirilməsi;
- Kitabxana biblioqrafiya prosesinin rəqəmsallaşdırılması hesabına elektron-kataloq və elektron kitabxanaların yaradılması;
- Peşəkar musiqi, təsviri və dekorativ tətbiqi sənətin təşviqi kontekstində maraq doğuran layihələrin dəstəklənməsi, istedadlı gənclərin stimullaşdırılması, rayonları təmsil edən musiqiçi və ifaçıların yerli və beynəlxalq layihələrdə fəal iştirakının təmin edilməsi;
- Milli kino istehsalı sənayesinin dirçəldilməsi məqsədi ilə müasir istehsalat bazasının yaradılması, mütərəqqi kino layihələrinin dəstəklənməsi;
- Nəşriyyat və poligrafiya müəssisələrinin maddi-texniki bazasının yeniləşdirilməsi hesabına çap məhsullarının yüksək poliqrafik səviyyədə buraxılmasının təmin edilməsi.

MƏDƏNİYYƏTƏ DAİR METODOLOJİ ANLAYIŞLAR VƏ İZAHLAR

mədəniyyət – ədəbiyyat və incəsənət daxil olmaqla, cəmiyyətin və ya sosial qrupların maddi, mənəvi, intellektual və emosional xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən, insanların həyat tərzini, birgə yaşayış qaydalarını, mənəvi dəyərlər sistemini əhatə edən xüsusiyyətlərin məcmusu;

mədəniyyət fəaliyyəti (mədəniyyət sahəsində fəaliyyət) – mədəni sərvətlərinin yaradılması, yayılması, qorunması, bərpası, mənimsənilməsi və təşviqi, həmçinin mədəniyyət xidmətlərinin göstərilməsi və təşkili sahəsində fəaliyyət;

mədəniyyət sahəsində dövlət siyasəti – mədəni irsin və mədəni sərvətlərin yaradılması, müəyyən edilməsi, qorunması, inkişafı və təbliği sahəsində həyata keçirilən tədbirlərdə dövlətin rəhbər tutduğu məqsədlər, prinsiplər, normalar, konsepsiya, strategiya və dövlət proqramlarının məcmusu;

mədəniyyət məhsulları – kommersiya dəyərindən asılı olmayaraq, səciyyəvi xüsusiyyətləri, istifadə növləri və ya məqsədləri baxımından mədəni özünüifadə formalarını ehtiva edən insan fəaliyyətinin nəticələri;

mədəniyyət xidmətləri – şəxslərin mədəni-mənəvi-estetik ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədilə göstərilən xidmətlər və yaradılan şərait;

mədəniyyət məkanı – mədəni sərvətlərin və ənənələrin yaranma və yayılma dairəsi;

mədəni məzmun – mədəni özünəməxsusluqdan yaranan və ifadə olunan ənənələr və mədəni dəyərlər;

mədəniyyət sənayesi – mədəniyyət məhsullarının və xidmətlərinin istehsalını və realizə edilməsini təmin edən fəaliyyət sahəsi;

bədii dəyər – bədii yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin estetik əhəmiyyətini formalaşdıran xüsusiyyətlər;

milli mədəni irs – Azərbaycan xalqına məxsus, ümumazərbaycan əhəmiyyəti kəsb edən, universal dəyərlərə malik mədəniyyət nümunələrinin məcmusu;

qeyri-maddi mədəni irs – şəxslərin, qrupların və cəmiyyətin özünün mədəni irs nümunələri kimi qəbul etdikləri ənənələr, təsvir və ifadə formaları, bilik və bacarıqlar, onların yaradılmasında istifadə olunan alətlər, əşyalar, artefaktlar və mədəniyyət məkanları;

maddi mədəni irs – daşınmaz və daşınar mədəni irs;

daşınmaz mədəni irs – daşınmaz arxeoloji, memarlıq, bağ-park, monumental, xatirə abidələri, dekorativ-tətbiqi sənət nümunələri, o cümlədən mədəniyyət, memarlıq, bədii, etnoqrafiya, təbiət abidələri və tarixi qoruqlar, mədəniyyət

məkanları, məqbərələr, arxeoloji komplekslər, memarlıq ansambları, dini ocaqlar və etnoparklar;

daşınar mədəni irs – tarixi, təbii, arxeoloji, sənədli, etnoqrafik, kulinar, bədii, elmi-tədqiqat, rəsm, incəsənət, kinematoqrafiya, numizmat, filatelist, heraldik, biblioqrafiya, epiqrafiya, estetik, etnoloji və antropoloji daşınar sərvətlərin məcmusu;

mədəni irs nümunələri – özündə bir xalqın, milli azlığın maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələrini əks etdirən mədəni sərvətlərin məcmusu. Bura yeraltı, yerüstü və sualtı mədəni irs nümunələri aiddir;

sualtı mədəni irs – insan varlığının bütövlükdə və ya qismən, daimi və ya vaxtaşırı su altında qalan mədəni, tarixi və ya arxeoloji izləri;

təbii irs – universal dəyərə malik fiziki və bioloji birləşmələrdən ibarət təbiət abidələri, geoloji və fizioqrafik birləşmələr, heyvan və bitki arealı olan zonalar, təbii zonalar,

dekorativ-tətbiqi sənət – müxtəlif məmulatlar üzərində bədii əsərlərin yaradılmasına yönəlmiş maddi mədəni irs yaradıcılığı sahəsi;

mədəni özünüifadə müxtəlifliyi (mədəni müxtəliflik) – ayrı-ayrı qrupların və cəmiyyətlərin mədəniyyətlərinin öz ifadəsini tapdığı, qruplar və cəmiyyətlər arasında və onların daxilində ötürülən müxtəlif formalar. Mədəni müxtəliflik yalnız dünya mədəni irsinin ifadə olunduğu, artırıldığı və ötürüldüyü müxtəlif mədəni özünüifadə vasitələrinin tətbiqi ilə deyil, həmçinin hansı vəsaitlərdən və texnologiyalardan istifadə edilməsindən asılı olmayaraq, bədii yaradıcılığın müxtəlif növlərinin, mədəni özünüifadə məhsullarının istehsalının, yayılmasının və onlara yiyələnmənin köməyi ilə meydana gəlir;

mədəni özünüifadə – ayrı-ayrı şəxslərin, qrupların və ya cəmiyyətlərin yaradıcılığının nəticəsi olan və mədəni məzmun daşıyan ifadə forması;

mədəni sərvətlər – mənəvi və estetik ideallar, əxlaq normaları və nümunələri, dillər, dialektlər və ləhcələr, milli adət və ənənələr, tarixi toponimlər, folklor, bədii sənət və peşələr, mədəniyyət, o cümlədən ədəbiyyat və incəsənət əsərləri, nəşriyyat məhsulları, mədəniyyət sahəsində elmi tədqiqatların nəticələri və metodları, tarixi-mədəni əhəmiyyətə malik binalar, tikililər, əşyalar, tarixi-mədəni əhəmiyyətli unikal təbii ərazilər və obyektlər, məqbərələr, qoruqlar, arxeoloji komplekslər, arxeoloji və numizmatik xarakterli əşyalar;

milli kulinariya nümunələri – bir millətin mədəniyyətinə məxsus texnoloji, forma, naxış, əşya, avadanlıq və resept komplekslərini özündə birləşdirən ərzaq, içki və qida məhsullarının hazırlanmasına yönəlmiş insan fəaliyyətinin nəticələri;

sosial əhəmiyyətli tədbirlər – mədəniyyət günləri, festivallar, baxış, müsabiqə, təqdimat, yubiley və xatirə tədbirləri, eləcə də mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin xatirəsinin əbədləşdirilməsi məqsədilə keçirilən mədəniyyət tədbirləri;

yaradıcılıq fəaliyyəti – mədəni sərvətlərin yaradılmasına yönəlmiş fəaliyyət;

yaradıcı şəxs – mədəni sərvətlərin yaradılması, o cümlədən mədəniyyət sahəsində pedaqoji və ya elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxs.

Mədəniyyət müəssisələrinin sayı – hesabat dövrünün sonuna rəsmi olaraq qeydə alınmış müxtəlif fəaliyyət istiqamətli mədəniyyət müəssisələridir.

Kütləvi kitabxanalar – universal kitabxana fondlarına malik olan və təhsil və ixtisas səviyyəsi, dini etiqad və digər əlamətlər üzrə məhdudiyyət qoyulmadan əhalinin bütün təbəqələrinin ədəbiyyata kütləvi tələbatını təmin edən kütləvi kitabxanalardır.

Kitabxana fondu – müəyyən qaydada sistemləşdirilmiş və ümumi istifadə üçün oxucuların sərəncamına verilmiş çap əsərlərinin toplusu.

İl ərzində fərdi abunə üzrə kitab götürmüş **oxucuların ümumi sayı** il ərzində son formulyarın (kitabxana kartoçkası) sıra nömrəsi ilə müəyyən olunur.

Klub müəssisələri - əhalinin asudə vaxtını, özfəaliyyət xalq yaradıcılığı kollektivlərinin və digər klub tipli formalaşmaların fəaliyyətini təşkil edən klubların, mədəniyyət evlərinin, incəsənət işçiləri və müəllim evlərinin, asudə vaxt mərkəzlərinin, avtoklubların və s. aid olduğu mədəni-maarif müəssisələridir.

Kinoteatrlar – xüsusi təchiz edilmiş, digər məqsədlər üçün istifadə olunmayan yerlərdə quraşdırılan stasionar kino qurğularıdır; iki, üç və daha artıq zala malik kinoteatr bir kinoteatr kimi nəzərə alınır; müstəqil müdriyyəti olmasından və digər kinoteatrlarla ümumi müdriyyətlə birləşdirilməsindən asılı olmayaraq kinoteatr ayrıca uçot vahidi kimi götürülür.

Kinoseans – janrı nəzərə alınmaqla tamaşaçılara müəyyən film proqramlarının (bir və bir neçə) birdəfəlik nümayişidir. Yalnız pulla kinoseanslar nəzərə alınır.

Peşəkar teatrlar – tərkibində **peşəkar** truppası olan, hüquqi şəxs sayılan – teatr sənətinin yaradıcı kollektivləridir. Onların sırasına opera və balet, musiqili komediya (operetta), dram, uşaq, gənc tamaşaçılar və kukla teatrları daxil edilir.

Konsert müəssisələrinə - filarmoniyalar, konsert salonları və sarayları, musiqi zalları, folklor qrupları, peşəkar orkestrlər və musiqi kollektivləri aiddir. Konsert fəaliyyəti vətəndaşların mədəniyyət sərvətlərindən istifadə hüququnu təmin etmək, onların bədii-estetik tələbatını ödəmək, səhnə musiqi və ifaçılıq sənəti sahəsində yaradılan bədii əsərlərdən tam və sərbəst surətdə faydalanmaq məqsədi ilə həyata keçirilir

Muzey – tarixi, maddi mədəniyyət abidələrinin toplanması, mühafizəsi, komplektləşdirilməsi, öyrənilməsi, kütləvi nümayişinin və təbliğinin həyata keçirdiyi mədəniyyət elmi-tədqiqat müəssisələridir.

- **Tarix muzeyləri** – geniş tarix profilli muzeylər – ümumi tarix muzeyləri (məs. ölkə tarixi muzeyi), xüsusi tarix sahələrinə (arxeoloji, xatirə, etnografiya muzeyləri və s.), yaxud tarix elminin müstəqil sahələrinə (məs. Hərbi-tarixi muzeylər) uyğun profilli muzeylər daxildir.

- **Xatirə muzeyləri** - ayrı-ayrı tarixi hadisələrin və ya görkəmli şəxslərin (alimlərin, yazıçıların, rəssamların, aktyorların və s.) xatirəsi ilə bağlı materialları, sənədləri və s. toplayan və nümayiş etdirən muzeylər.
- **Diyarşünaslıq muzeyləri** – sənədlər toplayan və tarixi abidələri, təbiətşünaslıq və rəsm kolleksiyalarını, müəyyən coğrafi və inzibati ərazilərin xalq təsviri sənət əsərlərini nümayiş etdirən muzeylər.
- **İncəsənət muzeyləri** – bu muzeylərin sırasına rəssamlıq muzeyləri, şəkil qalereyaları, təsviri incəsənət muzeyləri, memarlıq muzeyləri və s. həmçinin eksponatları ilə musiqi, teatr sənətinin inkişafını səciyyələndirən muzeylər aid edilir.

Muzey fondu – fəaliyyət göstərən muzeylərdə daimi saxlanılan, qorunan muzey əşyalarının və kolleksiyalarının məcmusudur.

Sirk – sirk tamaşalarının göstərdiyi arena (manej) ilə binaya malik və sirk artistlərindən ibarət kollektivinin dövrü olaraq dəyişdiyi tamaşa müəssisələridir.

Heyvanat parkı – vəhşi heyvanları nümayiş etdirmək, öyrənmək və yetişdirmək məqsədi ilə onları bağlı (qəfəslərdə, volyerlərdə) və yarım bağlı (təbii şəraiti xatırladan şərtlərlə iri sahələrdə) şəraitdə saxlayan elmi-marif müəssisəsi.

Mədəniyyət və istirahət parkları – yerli, ölkə və beynəlxalq səviyyəli təntənəli mərasimlərin, konsertlərin, tamaşaların, bayramların, mühazirələrin, seminarların, müsabiqələrin, festivalların, sərgilərin, satış-yarmarkaların və əhalinin asudə vaxtının mədəni-maarif təşkilinə yönəldilmiş sair tədbirlərin keçirilmə yerləridir.

Tarix, mədəniyyət, memarlıq, bədii və etnoqrafiya qoruqları – tarix və mədəniyyət üçün böyük əhəmiyyəti olan, dövlət tərəfindən mühafizə edilən ərazilər və ya məskənlərdir.

Daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələri – tarix və mədəniyyət abidələri arxeoloji və memarlıq obyektləri, etnoqrafik, epigrafik, antropoloji materiallar, tarixi hadisə və şəxsiyyətlərlə bağlı olan bina, xatirə yerləri, əşyalar xalqın dini əqidəsi ilə bağlı dəyərlərdir. Abidələr daşınar (səyyar) və daşınmaz ola bilər. Daşınar abidələr muzeylərdə, arxivlərdə, fondlarda, sərgilərdə və digər münasib yerlərdə, daşınmaz abidələr əksər hallarda arxeoloji və memarlıq abidələri olmaqla olduğu və inşa edildiyi yerlərdə qorunur.

Uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəbləri – musiqi, incəsənət və rəssamlıq sahəsində təhsil verən ilkin təhsil müəssisəsidir. Azərbaycan xalq, klassik və dünya incəsənətinin ən yaxşı nümunələri əsasında onlarda təhsil alan uşaqların estetik zövqünü formalaşdırır.

Mədəniyyət və incəsənət müəssisələrinə gələnlərin sayı – teatr tamaşası, konsert və digər tamaşalarda tamaşaçıların sayının göstəricisi. Satılmış biletlərin ümumi sayına əsasən müəyyən olunur.

İşgüzarlıq – işçinin təşkilati mədəniyyəti, iş bacarığı, iş stilidir, öz fəaliyyətini peşəkar, səmərəli təşkil etmə qabiliyyətidir.

İntizam – birgə qaydalı və normal fəaliyyətin zəruri şərti olub mənəvi dəyərlərə və məcbureddici tədbirlərə əsaslanır. Təcrübədə: əmək, müqavilə, maliyyə, texnoloji intizam növlərini fərqləndirilir.

Əmək bölgüsü - əmək fəaliyyətinin bir-birindən fərqlənməsi və ixtisaslaşmasıdır. Əmək bölgüsünün sosial-psixoloji və iqtisadi hüquqi aspektləri vardır.

Əmək kollektivi – fəaliyyətini özü tənzimləyən sosial sistem olub, müəyyən məqsədlər üçün yaradılır, insanların fəaliyyəti və davranışını proqramlaşdırma, əlaqələndirmə funksiyasını icra edir.

Qeyri-əmək gəlirləri – iqtisadi, hüquqi, sosial və etik qaydaları pozmaqla əldə edilən, mənimsənilən gəlirdir. O, korrupsiya mənafehlərlə uzlaşmır və bir qayda olaraq cəmiyyət tərəfindən mənfi təzad kimi qiymətləndirilir.

Alternativ – bir-birinin əksinə olan imkan və qərarlar içərisindən yeni bir variantın seçilməsidir ki, bu da işçilərdən böyük yaradıcılıq potensialını tələb edir.

Attestasiya – işçinin əmək fəaliyyəti səviyyəsinin, potensialı və keyfiyyətinin ona qarşı olan tələblərə uyğun gəlməsini müəyyən edən tədbirlər sistemidir.

Antisimpasiya – uzaqgörənlik, hadisələrin və proseslərin gedişini, mümkün ola biləcək nəticələrini əvvəlcədən görə bilmə imkanıdır ki, bu da iqtisadi proqnozlaşdırma stimullaşdırılması vasitəsidir.

Beyin hücumu – yenilikçi ideyaların, yaradıcı, intellektual fəallığın stimullaşdırılması vasitəsidir.

Qeyri-müəyyənlik – hadisə və proseslərdə eyni mənalılığın olmadığını səciyyələndirir. O, strateji rəhbərliyə mane olan mühüm amillərdən biridir və ehtimal nəzəriyyəsi qanunlarına tabe olmur.

İdarəetmə məharəti – səmərəli idarəetmədə öz ifadəsini tapan işçilərin şəxsi keyfiyyəti ilə (peşəkarlıq, təşəbbüskarlıq, təşkilatçılıq, elmi təfəkkür və s.) əlaqədar olan fəaliyyətdir.

İdarəçilik nəzarəti - əmək kollektivində intizamı, normal fəaliyyəti və qaydalılığı təmin etmə vasitəsidir.

İnterpretasiya - eyni müddəalara söykənən əsaslanan şərhlərin hadisələrə və proseslərə düzgün qiymət verilməsidir.

Məsuliyyət – insanların müəyyən edilmiş tələblərə, qarşıya qoyulmuş vəzifələrə süurlu yanaşma qabiliyyətidir.

Psixoloji mədəniyyət - psixoloji təfəkkür, özünü dərk etmə qiymətləndirmə, qarşı tərəfi dərk etmə, davranışına nəzarət edə bilmə, ünsiyyət, etika mədəniyyəti və sairədir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, “Qanun”, 2015, 29 s.
2. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2013, 16 s.
3. Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət Konsepsiyası. Bakı, 2014, 10 s.
4. Azərbaycan -2030: sosial-itisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Bakı, 2021, 11 s.
5. “Daşınmaz tarixi və mədəniyyət obyektlərinin bərpası, qorunması, tarixi və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı”. Bakı, 2013, 7 s.
6. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 07 iyul 2021-ci il tarixli Fərmanı.
7. Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 07 may 2021-ci il tarixli Sərəncamı.
8. “Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı – Şuşa şəhəri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 22 iyun, 2021-ci il 10 s.
9. Şuşa – Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı: biblioqrafiya (X.Abbasova), Bakı, 2021, 600 s.
10. Azərbaycan Respublikasında 2022-ci ilin “Şuşa ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 05 yanvar 2022-ci il tarixli Sərəncamı.
11. “Şuşa ili” ilə bağlı tədbirlər planının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı, Bakı, 25 fevral 2022-ci il, 6 s.
12. Azərbaycan statistik Göstəriciləri statistik məcmuə. Bakı, “Dsk”, 2015-814 s.; 2021 – 784 s.
13. Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı, “Dsk”, 2021, 504 s.
14. Azərbaycanda tikinti. Statistik məcmuə. Bakı, “Dsk”, 2016, 384 s.; 2021-244 s.
15. Azərbaycanın milli hesabları. Bakı, Dsk, 2021, 149 s.
16. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin “İqtisadi Fəaliyyət növləri təsnifatı”(AZT 029-2008) Bakı, Dsk, 2008, 410 s.
17. Əliyev T.N. Azərbaycanın içğaldan azad edilən ərazilərində sahibkarlığın mütərəqqi menecment formaları əsasında inkişaf istiqamətləri //İqtisadi artım və ictimai rifah №1, Bakı, 2021, s. 10-19.
18. Müzəffərli N., İsmayılov E. Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin bərpası. Konseptual əsaslar. Bakı, “Qafqaz” 2010. 270 s.
19. Məmmədov N. İşğal altındakı tarixi-dini abidələrimiz. Bakı, “Nurlan”, 2015, 96 s.
20. Алиев Т.Н. Восстановление экономики Карабаха и Восточного Зангезура, Баку, «Наука и знание», 2022, 212 с.

21. Креативная экономика. Доклад 2010. Creative economy report. 2010 – (http://unctad.org/en/does/ditctab20103_en.pdf).
22. Чарная И.В. Экономика культуры. М, «Юрайт», 2021, 270 с.
23. <https://studbooks.net/630340/kulturologiya/ekonomika.kultury>
24. <https://republicpreslih.az/az.c.7-4.html>
25. <https://az.wikipedia.org/wiki/şuşa>
26. <https://az.wikipedia.org/wiki/şuşa>
27. <https://xalqqəzeti.com/mobile/az/news/22266>
28. <https://met.gov.az/umumi-xeberler/14033>
29. <https://www.bizim Yol.info/az/news/375811.html>
30. <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/25/39/qarabag-abideleri.html>
31. https://www.ani.az/down/meqale/iki_sahil/2017/may/541097.htm
32. <https://azertag.az/xeber/Ulu.under>
33. <https://sia.az/az/news/social/884196.html>